

KUR'ÂN DİLİ ARAPÇA'NIN YAPISI VE BAZI ÖZELLİKLERİ*

*Emannullah POLAT***

ÖZET

Arapça Kur'ân'ın dilidir. Bu sebeple ilgilenilmeye ve özellikleri araştırılmaya değer bir dildir. Zira sarf ve nahvin yapıları, kelimelerindeki çokanlamlılık, sahip olduğu geniş müfredatı ve Arap kabilelerinin farklı lehçeler kullanması gibi daha nice özellik diğer diller arasında Arapça'ya müstesna bir yer kazandırmıştır. Arapça'daki iştikâk ve i'râb kaideleri ise ona anlam zenginliği sağlayan diğer önemli özelliklerdendir. Arapça, İslâmiyet'in etkisiyle bu özelliklerini daha da geliştirmiştir. Kur'ân-ı Kerim'in bu dil ile gönderilmiş olması sebebiyle, yeterli derecede Arapça bilmek, nasların anlaşılmasında gerekli olan şartların en başında yer almaktadır. Zira yeterli derecede Arapça bilmeyenler, dini esas mecrasından saptırabilmektedirler. Bununla beraber Kur'ân ve hadis; anlam zenginliğine sahip, işaret ettiği anlamları açık, süslü, anlaşılır ve fasih bir dil manasındaki "mübîn" ifadesiyle methettikleri Arapça'nın güzelliklerinin sergilendiği bir ortam oluşturmuşlardır. Ayrıca Araplar, Kitap ve Sünnet'in bu katkısının yanında, "ta'rib" usulüyle de Arapça'ya birçok kelime devşirip dillerini zenginleştirmişlerdir. Arapça yapısından kaynaklanan bu özellikleri sebebiyle, "et-Tattavuru'l-Lügavî" olarak ifade edilen anlam zenginliğine, çok ince manaları ifade edebilme ve somut manaları bile isimlendirme özelliklerine de sahip olmuştur. Bu araştırmada, Arapçanın vaz'nın kaynağı (tevkifi ya da ıstilahî oluşu) üzerinde durulmayacaktır. Sadece onun bazı özelliklerini açıklamakla yetineceğiz. Ancak Arapça'nın bütün özelliklerinin her birini hakkıyla incelemek bir makalenin sınırını aşar. Bu sebeple biz, çalışmamızın sınırlarını zorlamadan özet bilgilerle yetineceğiz.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Arapça, sarf, nahiv, iştikâk, iştirak ve terâdüf

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, El-mek: emanullah1968@hotmail.com

SOME FEATURES OF THE ARABIC WHICH QURAN'S LANGUAGE

ABSTRACT

Arabic is the language of Quran. Thus Arabic is a language worthy of being studied on it. Arabic holds a special place among other human languages owing to its morphosyntactic characteristics, polysemous words, various linguistic constructs and different dialects spoken by Arabian tribes etc. Moreover, the derivational and syntactic rules such as derivation and expression are one of the characteristics of Arabic which offers a great wealth of meaning. These characteristics of Arabic have significantly improved under the influence of Islam. As the Quran was sent in Arabic, it is a preliminary necessity to have a sufficient level of knowledge of Arabic in order to understand the verses and hadiths because those who do not have a sufficient knowledge of Arabic may distort the religious facts. Quran and hadith approve that Arabic is an elaborate, comprehensible and fluent language with a great wealth of meaning and so they exhibit the beauty of Arabic. Furthermore, Arabs have enriched Arabic by a process of making foreign words Arabic in addition to the contributions of Quran and Sunnah. Due to the linguistic characteristics, Arabic has a great wealth of meaning stated as “et-Tattavuru'l-Lüğavî” (Language enrichment) and the capacity to express very deep meanings and to name even concrete meanings. In this research, it will not be dealt with the source of writing of Arabic. We just attempt to highlight some characteristics of Arabic. Basically it would be difficult to carry out a detailed examination of all characteristics of Arabic within the scope of an article. Therefore we do not extend the boundaries of our study and simply present brief information about Arabic and its characteristics.

Key Words: Quran, Arabic, morphology, grammar, derivation, polysemy and synonymous

Giriş

Arapça'nın, dünya dilleri arasında, üstün bir yere sahip olduğu inkâr edilemez. Aslında her dil kendi yapısına uygun olarak çeşitli güzelliklere sahiptir. Ancak “Arapça kavramlarda olan anlam zenginliği ve ince manaları ifade edebilme vasfı, başka hiçbir dilde yoktur.”¹

İslâm'ı öğrenip bilmenin tek yolu Kitap ve Sünnet'e başvurmaktır. Bu iki kaynağımızın da Arapça olması sebebiyle bu bilgiyi elde etmek, Arapça bilgisine dayanmaktadır. Dolayısıyla herkesin gücü nisbetinde Arapçayı öğrenmesi farzdır. Zira farzı elde etmek için gerekli şartları yerine getirmek de farzdır.² İmam Malik (rh. a.)'in; “Arapça bilgisine sahip olmadan Kur'an'ı tefsir eden birisi bana getirilirse kesinlikle onu cezalandırırım” dediği rivayet edilmiştir.³

¹ İbn Fâris, Ebü'l-Hasan Ahmed, *es-Sâhibi fî Fıkhı'l-Lüğati'l-Arabiyeti ve Mesâilihâ ve Sünenu'l-Arabi fî Kelâmihâ*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, I. Baskı, s. 19.

² Râzî Fahrüddin, Ebu Abdillah Muhammed b. Ömer, *el-Mahsul fî İlmi Üsüli'l-Fıkh*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, I. Baskı, 2012, I, 59.

³ İ'kk, Halid Abdurrahman, *Usulü't-Tefsir ve Kavâiduhu*, Dârü'n-Nefâis, Beyrut, V. Baskı, 2007 s. 137.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

Kur'an'ı anlamının yolu Arapçayı bilmekte geçtiği gibi Arapça da gelişmesini ve ilmi temellere oturtulmasını Kur'an-ı Kerim'e borçludur. Zira "nüzulünün üzerinden çok geçmeden nahiv kuralları tamamen ayetlerin kurallarına dayandırılmıştır. Hatta Sibeveyhi eserinde nahiv ile ilgili Kur'an-ı Kerim'den üç yüz tane misal göstermiştir."⁴

Bütün bu özelliklerinin yanında ayrıca Arapça; "ucu bucağı yoktur" ifadesiyle anlatılabilecek kadar geniştir. Zira İmam Şafî (rh. a.); "Arapça, ifade bakımından dillerin en geniş, lafız sayısı itibariyle en zenginidir. Peygamber'den başka, Arapça'yı bütün yönleriyle bilen birinin olduğunu bilmiyoruz"⁵ demiştir. Zaten İbn Fâris de; "Arapça tümüyle bize ulaşmamıştır. Araplardan dil olarak bize intikal eden sadece çoğun azıdır. Çünkü Arapça, onu iyi bilenlerle beraber kaybolup gitti" demiştir.⁶

İmam Şafî ve İbn Fâris'in ifadeleri yan yana geldiğinde; "Arapça'nın ilâhî kaynaklı bir dil olduğu" görüşü ağır basmaktadır. Bunun yanında birçok ulema ile beraber Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'de Arapça'nın ilahî kaynaklı bir dil olduğu görüşünü savunmuştur.⁷

Bu görüş sahiplerinin yanında, Ebu Ali el-Fârisî, talebesi İbn Cinnî ve bir gurup Mu'tezile âliminin başını çektikleri karşıt görüş sahipleri de mevcuttur.⁸ Ancak konumuz dillerin kaynağının tevkîfî ya da ıstilahî olduğu tartışmasını incelemek değil; Kur'an-ı Kerim'in de dili olan Arapça'nın, sadece bazı özelliklerini, bir makale çerçevesinde incelemektir. Bu sebeple biz, sadece Arapça'nın bazı özelliklerini açıklamakla yetineceğiz. Zaten bir makaleye sığdıramayacak kadar geniş olan konumuzun yanında, dillerin kaynağı tartışmasını da incelemek; bir şey yapalım derken hiçbir şey yapmamaya vesile olacaktır.

Şunu da ifade etmek gerekir ki; yukarda isimlerini verdiğimiz âlimlerin, Arapça'nın özellikleri olarak ifade ettikleri şeyler dayanaksız birer iddia değil; Kur'an-ı Kerim'in de açık seçik ifadeleridir. Zira *عَرَبِيٌّ غَيْرٌ ذِي عَوَجٍ* "pürüzsüz ve Arapça bir Kur'an"⁹ meâlindeki ayette *ذِي عَوَجٍ* ifadesi, Kur'an'ın sıfatı olduğu gibi Arapça'nın da sıfatıdır. Demek ki, pürüzsüz bir kitabın pürüzsüz bir dille yazılması gerekiyor. Ayrıca *وَأَنزَلْنَاكَ بِالرُّوحِ الْأَمِينِ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ* "Onu Ruh'u'l-Emin, uyarıcı nebilerden olman için, senin kalbine açık ve vâzih bir Arapça ile indirmiştir"¹⁰ ve *وَلَقَدْ نَعَلْنَا أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِّسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ* "Biz onların, Peygamber hakkında: "Mutlaka ona öğreten bir insan vardır!" dediklerini pekiyi biliyoruz. Hakikatten uzaklaşarak tahminle kendisine yöneldikleri şahsın dili, yabancı bir dildir, hâlbuki bu Kur'an, açık bir Arapça ifadedir"¹¹ meâlindeki ayetler Arapça'nın "mübîn" vasfını ifade etmektedirler. Bu vasf; *وَاصِحُّ الْمَعْنَى* "geniş ve çok anlamlı",¹² *ظَاهِرُ الْمَثَلِ* "işaret ettiği anlamlar açık",¹³ *جَلِي الْمَفْهُومِ* "cilveli ve süslü (edebî sanatlara müsait) bir dil olmakla beraber son

⁴ Corci Zeydan, *Târîhu Âdâbi'l-Lüğati'l-Arabiyyeti*, Dârü'l-Fikir, Beyrut, 2011, II, 15.

⁵ Şafî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, (tah: Halid es-Seb'ü'l-İlmî ve Zühayr Şefik el-Kebbî), Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 2004, s. 62.

⁶ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 36.

⁷ Câvî, Abdülhak b. Abdilhannân, *Hâşiyetü Tedrici'l-Edânî alâ Şerhi's-Sa'di't-Taftazânî alâ Tasrîfi'z-Zencânî*, Mektebetü Seydâ, Diyarbakır, 2013, s. 12.

⁸ Mustafa Sadık er-Râfî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, Dârü'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut, II. Baskı, 2009, I, 45.

⁹ Zümer, 28 (Bkz. Suat Yıldırım, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Feza Gazetecilik, İstanbul, 2005) Çalışmamız boyunca vereceğimiz ayet meallerini bu eserden nakledeceğiz. (E. POLAT)

¹⁰ Şuara, 192 – 195.

¹¹ Nahl, 103

¹² Beydâvî, Nasirüddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*, (tah. Muhammed Abdurrahman Maraşlı), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, I. Baskı, 1418 (h), IV, 150; Ebussuud, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ty, VI, 264; Kasımî, Muhammed Cemalüddin b. Muhammed Said b. Kasım, *Mehâsinü't-Te'vil*, (tah. Muhammed Bâsil Uyun es-Sûd), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, I. Baskı, 1418 (h), VII, 475

¹³ Ebussuud, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, VI, 264.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

*derece anlaşılır*¹⁴ ve ذُو بَيَانٍ وَفَصَاحَةٍ “*belagat ve fesahate sahip*”¹⁵ olarak yorumlamaktadır. Yani, “Kur’an-ı Kerim’in Arapça olması onu fesahat, belagat ve manalarının câmiyeti yönünden mükemmel kıldığı gibi; kendisinden önce gönderilen ilâhî kitaplardan da daha mükemmel hale getirmiştir.”¹⁶

İşte Kur’an-ı Kerim Arapça’nın bu hususiyetlere sahip olduğunu ifade ettikten sonra “bu dili şiirde maharetle kullandıklarını iddia eden Araplara karşı meydan okumuş”¹⁷ ve okumaya da devam etmektedir. Evet, مُبِينٌ vasfı ile muttasıf olan Arapça, tavsif edilebilecek en üstün vasıflarla tavsif edilmiştir. Zira bu vasıfları taşıyan Kur’an dili; الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ “*Rahman Kur’an’ı öğretti. İnsanı yarattı, ona beyanı (konuşmayı ve (Kur’an’ı) anlamayı)*”¹⁸ öğretti”¹⁹ meâlindeki ayetlerde ifade edildiği gibi bizzat Allah Teâlâ tarafından öğretilmiştir.

Böylece, “Allah Teâlâ tarafından kendisine “beyân” vasfı verilen Arapça’nın; diğer dillerden daha geniş ve daha üstün olduğu anlaşılmalıdır.”²⁰ Bu sebeple Tevrat’ın ve İncil’in Süryanice’den sâir dillere tercüme edilmesi gibi, Kur’an Arapça’dan diğer dillere tercüme edilemez. Çünkü yabancıların dilleri Arapça kadar geniş ve mecâzî bir anlatıma sahip değildir.²¹

Şimdi Arapça’da ifade zenginliği sağlayan bazı özellikleri inceleyelim:

I. Sarfın Yapısı Sayesinde Lafızlarının Çoğalması

1.1. İştikâk اِشْتِقَاق

“Birkaçı hariç bütün lügatçiler; Arapça’nın kıyasî bir dil olduğunda müttefiktirler.”²² Arapça’nın bu hususiyetinden dolayı da iştikâk söz konusudur. Çünkü iştikâk; bu kıyasî hususiyetin kuralları gözetilerek, “aslî manayı korumakla beraber, bu asıl manadan şekil ve terkiib yönüyle yeni bir mana elde etmek için, asıl siyganın harf sayısına ekleme yaparak şeklinin değiştirilip yeni bir siyga elde etme ameliyesidir.”²³ İşte bu eski ve yeni siygalar arasında her zaman bir münasebet bulunur. Zira iştikakta asl olan bu siygalarla manaları arasındaki münasebettir.²⁴

Bir fiilin üç harfli yapısına; bir, iki ve üç harf ekleyerek “mezîd” denilen siygalar da elde etmek mümkündür. Ancak bu siygaların muhatabın durumuna göre çekimlerinin yapılması da söz konusudur.²⁵ Kök siygodan değişik siygalar elde etmek iştikâkın konusu

¹⁴ Kasımî, *Mehâsinü’l-Te’vîl*, VII, 475

¹⁵ Mahallî, Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed ve Süyutî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebibekir, *Tefsîrü’l-Celâleyn*, Dârü’l-Hadîs, Kahire, I. Baskı, ty, s. 361

¹⁶ İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, (tah. Sami İbn Muhammed Sellâme), Dârü’t-Tayyibe, II. Baskı, 1999, IV, 603.

¹⁷ Mâverdî, Ebü’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, (tah. Seyyid İbn Abdilmaksud İbn Abdirrahim), Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, ty, IV, 187.

¹⁸ İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdulhak b. Ğâlib b. Abdirrahman b. Temmam, *el-Müharrarü’l-Vecîz fî Tefsiri’l-Kitabi’l-Azîz*, (tah. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed), Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, I. Baskı, 1422 (h), V, 223 ve Se’âlibî, Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf, *el-Cevâhirü’l-Hisân fî Tefsiri’l-Kur’ân*, (tah. Muhammed Ali Muavviz ve Adil Ahmed Abdulmevcud), Dârü İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, I. Baskı, 1418 (h), V, 345.

¹⁹ Rahman, 1 – 4.

²⁰ Kannûcî, Muhammed Sıddîk Hasan Han, *el-Bülğa fî Üsûli’l-Lüğa*, (tah. Nezir Muhammed Mektebî), Dârü’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrut, 1988, s. 185.

²¹ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 20.

²² İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 35; Süyutî, *el-Müzhir fî Ulûmi’l-Lüğati ve Envâ’ihâ*, (tah. eş-Şirbînî Şerîde), Dârü’l-Hadîs, Kahire, 2010, I, 284 ve Kannûcî, *el-Bülğa fî Üsûli’l-Lüğa*, s. 197.

²³ Süyutî, *el-Müzhir*, I, 284; Kannûcî, *el-Bülğa fî Üsûli’l-Lüğa*, s. 198.

²⁴ Râfî, *Târihu Âdâbi’l-Arab*, I, 139.

²⁵ M. Halil Çiçek, *Serâi’l-Ma’nâ fî’l-Kur’âni’l-Kerim*, Dârü’s-Selâm, Mısır, 1999, s. 31–32.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

iken bu çekim ameliyesi iştikâkın değil sarfın konusudur. Bu iki durumu karıştırmamak lazımdır.

Sarfın tef'îl babından olan "tasrîf" siygası için "tahvîl" de denilmiştir. Zira tasrîf; تحويل "hedeflenen manayı elde etmek gayesiyle; asl-ı vâhid olan fiilin kök siygasını, belli kurallara uyarak tahvil etmek yani değiştirmek suretiyle çeşitli siygalar elde etme"²⁶ ameliyesidir.

İştikâktan daha genel olan tasrîf için "tad'îf" ifadesi de kullanılmaktadır. Zira tad'îf; dili zenginleştiren ve geliştiren en önemli kaynaklardan olan iştikâkın sebeplerindendir.²⁷ Mesela, lazım olan ve "sevindi" manasındaki فرح fiilini tad'îf usulüyle tef'îl babına nakledince, müteaddî durumuna geçer ve manası "sevindirdi" olur.

İşte Arapçayı lafız ve mana yönünden geliştiren önemli hususlardan biri olan iştikâk; "aralarında mana ve terkip bakımından uygunluk bulunması ve siygaları arasında farklılık bulunması şartıyla bir lafızdan başka lafızların türetilmesi"²⁸ ve "bu lafızların birbirleriyle ve asıllarıyla olan münasebetleri"²⁹ şeklinde tarif edilmiştir. Bu kelimelerin, birbirleriyle ve asıllarıyla olan münasebetlerinin yanında manalarıyla da münasebetleri vardır. Allah Teâlâ'nın bir Hadis-i Kudsî de صَلَّهَا وَمِنْ قَطْعِهَا بِنْتُهُ "Ben Allah'ım! Ben Rahmân'ım! Rahmi de Ben yarattım! Onun ismini kendi ismimden türettim. Kim akrabaya iyilik ederse, Ben de ona iyilik ederim. Kim de ondan ilgiyi keserse, Ben de ondan iyiliği keserim"³⁰ buyurmuş olması bunun en güzel misalini teşkil etmektedir. Bu münasebet diğer diller için de söz konusu olabilir. Nitekim Farsça'da "taş" manasında olan (اِدْعَاغ) lafzı sorulunca bazı Mu'tezile âlimleri; "bu lafzın telaffuzunda çok aşırı ve sert bir kuruluk vardır. Bunun taş olduğunu zannedirim" demişlerdir.³¹

Bu usulle, yukardaki gibi bir filden birçok kelime türetilbileceği gibi, aslî mana ve isim korunarak da birçok isim türetilir. Mesela; انس "ins" kelimesinde aşikârlık manasının bulunması ve bu manaya uygun olarak gözle görünmesinden dolayı Âdemoğluna "insan" adı verilmiştir.³² جن "cin" kelimesinde de bir gizlilik manasının bulunmasından dolayı gözle görülmeyen ruhanî varlıklara "cin" adı verilmiştir.³³ Nitekim Kur'an'daki "بِرِ اَتَشِ اِلِيْشِيْ غُوْمِيْ"³⁴ ayetindeki "göze ilişmek" anlamındadır.³⁵ Yine وَجَعَلُوْا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجَنَّةِ نَسْبًا وَلَقَدْ عَلِمْتَ الْجَنَّةَ اِنَّهُمْ لَمُحْضَرُوْنَ "Bir de tutup Allah ile cinler (melekler) arasında bir soy bağı uydurdular! Ama o cinler (melekler), bunu iddia eden müşriklerin yargılanıp cehenneme tıklacaklarını pekiyi bilirler"³⁶ meâlindeki ayette de ifade edildiği gibi, görülememelerinden dolayı melekler için de "cin" tabiri

²⁶ Bkz. Câvî, *Hâşiyetü Tedrici'l-Edânî*, s. 12 – 26.

²⁷ Müştak Abbas Ma'n, *el-Mu'cemü'l-Müfassal fi Fıkhü'l-Lüğa*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, I. Baskı, 2001, s. 65.

²⁸ Cürçânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Ta'rîfât*, (tah. İbrahim el-Ebyârî), Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, III. Baskı, 1996, "iştikâk madd., s. 43 ve Ma'n, *el-Mu'cemü'l-Müfassal fi Fıkhü'l-Lüğa*, s. 42.

²⁹ Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, Şifa Yayınevi, I. Baskı, İstanbul, 2012, "iştikâk" madd. s. 115.

³⁰ Tirmizî Ebu Davud ve Elbânî bu hadisi sahîh olarak değerlendirmişlerdir. (Bkz. Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim, *el-Edebü'l-Müfred*, (tah. Muhammed Fuad Abdulbaki), Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, III. Baskı, 1989, s. 33; Tirmizî, *Ebvâbü'l-Birri ve's-Silati*, 1907; Ebu Davud, *Zekât*, 1694)

³¹ Bkz. Râfî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, I, 139 – 140

³² Râzî, Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdilkadir, *Tefsîru Ğaribi'l-Kur'âni'l-Azim*, (tah. Hüseyin Elmali), Ankara, 1997, "i-n-s" madd.

³³ Zebîdî, Ebü'l-Feyz Mürtedâ Muhammed b. Muhammed, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dârü'l-Hidâye, ty. "i-n-s" madd.

³⁴ Tâhâ, 10.

³⁵ Bkz. Suat Yıldırım, *Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Feza Gazetecilik, İstanbul, 2005, s. 311.

³⁶ Saffât, 158.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

kullanılmıştır.³⁷ Ahiretteki mükâfatlar için *الْجَنَّةُ* tabirinin kullanılması da, bu nimetlerin bizim tarafımızdan bilinemeyip gizlenmiş olmasından dolayıdır. Ayrıca her tarafı ağaçlarla kaplı olup altındaki bitkileri gizleyen ormanlık yerlere “cennet” denmesinin sebebi de “cin” kavramındaki bu manasından dolayıdır.³⁸

Türkçede fayda olarak telaffuz ettiğimiz “فَائِدَة” “fâide” kelimesinin, gönülde bir infial ve ferahlık oluşturmasından dolayı, gönül manasındaki فَوَاد “fuâd” kelimesinden türediği bildirilmiştir. Nitekim bu iddia şirde şöyle dile getirilmiştir:

مِنَ الْفَوَادِ اسْتَنْقَتِ الْفَائِدَةَ وَالنَّفْسُ يَاصَاحُ بِدَا شَاهِدَةَ
لِذَا تَرَى أَفَيْدَةَ النَّاسِ قَدْ مَالَتْ لِمَنْ فِي قُرْبِهِ فَائِدَةَ

“Ey dostum! Nefis şahitlik ediyor ki; fayda, fuaddan türemiştir. Bu sebepten dolayı yakınında faydayı görünce hemen ona meylettğini görürsün.”³⁹

İştikâk; “lafızların manalarını bilmenin en önemli yolu”⁴⁰ ve Arapça’nın en üstün bir vasfı olarak “vaz’ının da tevkiifi olduğunun önemli delillerindendir.”⁴¹

İştikak küçük ve büyük olmak üzere ikiye ayrılır.⁴² Küçük iştikak; kök (masdar) siygadan mazi, muzari, emir, ism-i fail ve ism-i meful gibi değişik siygalar elde etme ameliyesine denir. Bu iştikaka küçük iştikak denmesinin sebebi; siygalar yeni manalar elde etmek için vezin itibariyle değiştikleri halde harf sayısı ve şekil itibariyle değişmemektedirler. Mesela; ضَرَبَ “darb” kökünden, اضرب ، مضروب ، ضارب ، ضربا ، ضرب ، يضرب siygalarının türetilmesi gibi...⁴³

Büyük iştikak ise; fiilin harf sayıları yani maddesi aynı olmakla birlikte şekil itibariyle değişmesine denir. Bu ameliyeye “kalb” da denilmiştir. Zira kalb bir kelimenin harflerinin yerlerini değiştirmek suretiyle yeni bir kelime elde etme ameliyesidir.⁴⁴

Bu usulle elde edilen yeni kelime eski kelime ile aynı manayı ifade edebileceği gibi; bazen de yeni bir mana ortaya çıkabilmektedir. Zira karıştırdı manasındaki بكل fiilinden kalb yoluyla elde edilen لَبِك fiili aynı şekilde karıştırdı manasında iken; yendi manasındaki جذب fiilinden yine kalb yoluyla elde edilen جذب fiili fırlattı manasına gelmektedir. Yani bu usulle “sülâsî bir kök fiilin harfleri değiştirilerek altı ayrı fiil elde edilebilir. Mesela, (ق و ل) harflerinden oluşan fiilin harflerinin yerleri değiştirilerek (ق ل و) ، (و ق ل) ، (ل ق و) ve (ل و ق) fiilleri elde edilmiştir.⁴⁵ İlk fiil söyledi manasında iken; diğerleri sırasıyla kovdu, dağa çıktı, çabuk gitti, yüzünden felç geçirdi ve yumuşattı manalarına gelmektedir.

Bazı âlimler ise iştikâkı, küçük, büyük ve en büyük olmak üzere üç gurupta toplamıştır.⁴⁶ Mesela ضَرَبٌ ve ضَرَبٌ lafızlarında olduğu gibi; iki lafzın harf ve terkipleri

³⁷ Bkz. Mâverdi, *en-Nüket ve l-Uyûn*, V, 71.

³⁸ Bkz. Emanullah Polat, *Kur’an-ı Kerim’e Göre Ruhî Hastalıklar*, (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya, 2010, s. 163-167.

³⁹ Ekînî, Muhammed Rahmî b. Ahmed, *Hâşiyetü l-Akdi n-Nâmî ala l-Fevâidi z-Ziyâiyye (Mecmû’atü Havâşiyi Molla Câmî)*, (haz. Ali Rıza Kaşlı ve Bekir Sırmabıyıkoglu), Mektebetü Yasin, İstanbul, 2010, I, 18.

⁴⁰ Râzî Fahrüddin, *Mefâtihü l-Ğayb*, Dâru İhyâi’ t-Türâsi l-Arabî, Beyrut, III. Baskı, 1420 (h), I, 29.

⁴¹ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 36

⁴² İbn Cinnî, Ebû l-Feth Osman, *el-Hasâis*, (tah. Muhammed Ali en-Neccâr), Âlemü l-Kütüb, Beyrut, III. Baskı, 2010, s. 395.

⁴³ Süyutî, *el-Müzhir*, I, 285 ve Subhî İbrahim es-Sâlih, *Dirâsât fî Fıkhi l-Lüğ’a*, Dâru l-İlim, XVI. Baskı, Beyrut, 2004, s. 174

⁴⁴ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 143 ve Süyutî, *el-Müzhir*, I, 385.

⁴⁵ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 395.

⁴⁶ Cürçânî, *Ta’rifât*, “iştikâk” madd., s. 44 ve Subhî es-Sâlih, *Dirâsât fî Fıkhi l-Lüğ’a*, s. 173 – 242

arasında uygunluğun bulunması küçük iştikâk جَدَّبَ ve جَبَّدَ lafızlarında olduğu gibi; iki lafzın harfleri arasında herhangi bir tertip olmaksızın aralarında mana bakımından uygunluğun bulunması büyük iştikâk ve نَعَقَ ve نَهَقَ lafızlarında olduğu gibi; iki lafzın harflerinin mahreçleri arasında uygunluğun bulunması da en büyük iştikaktır.⁴⁷

İştikâkın çeşitlerini zikreden diğer bazı âlimler ise, "İştikâkü'l-A'cemi اشتقاق الأعجمي" şeklinde başka bir çeşit daha bildirmişlerdir. Zira Farsçadaki الباشق fiilinden; küçük doğan kuşu manasındaki يشق isminin iştikâk metoduyla türetilmesi mümkündür.⁴⁸

Ancak İbn Serrâc bu iddialara itiraz ederek; "Arapçadan herhangi bir şeyin başka bazı dillerden türetildiğini iddia etmek son derece sakınılması gereken bir iddiadır. Zira böyle bir iddiada bulunmak "balinalar kuşlardan doğmuştur" iddiası gibidir" demiştir.⁴⁹

1.2. İbdâl ابدال

İbdâl; "bir harfi, başka bir harfle değiştirmek suretiyle yeni bir kelime elde etme ameliyesidir."⁵⁰ Meselâ; övdü manasındaki مدح fiili başka bir kabile tarafından ibdâl yoluyla, aynı manada fakat مده şeklinde telaffuz edilmektedir. Ayrıca فَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ "Biz Mûsâ'ya: "Asâni denize vur!" diye vahyettik. Vurur vurmaz deniz yarıldı, öyle ki birer koridor gibi açılan yolun iki yanında sular büyük dağlar gibi yükseldi"⁵¹ meâlindeki ayette geçen فَلَاقَ fiilindeki ل "lâm" harfinin yerine ر "râ" harfi de kullanılabilir. Nitekim Araplar فَلَاقَ الصُّنْبِ وَفَرَّقَهُ ifadesini kullanmaktadırlar.⁵²

Âlimler ibdâl hadisesini iki guruba ayırmışlardır. Bunlardan birincisi; لَعَلَّنِي yerine لَأَلْنِي ve لَأَلْنِي yerine لَعَلَّنِي gibi harf değişiklikleri yaparak lafzı telaffuz etmekle olur ki, bu farklılıklar Arap kabileleri arasındaki farklı lehçeler sebebiyle oluşmaktadır.⁵³ Çünkü "bir kabilenin kullandığı bir fiili başka bir kabile kullanmamaktaydı."⁵⁴ Buna delil olarak da; "iki adamın السقر "es-Sakar" kavramının telaffuzundan dolayı tartıştıkları, birinin س "sîn" ile diğerinin ص "sâd" ile olduğunu iddia ettikleri, bundan dolayı başka birinin hakemliğine başvurduklarında da, hakemin bu lafzı الزقر "ez-Zakar" şeklinde telaffuz ettiğini gördükleri"⁵⁵ hadisesi anlatılmaktadır. İkincisi ise; aynı kabile tarafından kullanıldıkları ve yakın manalar ifade ettikleri halde birbirlerinin yerlerine kullanılamayan lafızlardır. Çünkü bu manalar az da birbirlerinden farklıdır. Mesela; لَطَمَ "tokat vurmak", لَدَمَ "ses çıkaracak şekilde ağır bir cisimle vurmak", لَثَمَ "yumruk vurmak" manalarına gelir.⁵⁶

1.3. İtba' اتباع

İtba'; "vezni aynı olan iki kelimeyi, düşünmeye sevk etmek ve manayı te'kid etmek için tekrarlamaktır. Mesela سَاعِبٌ لِأَعِبٍ "aç bitkin" ve حَبٌّ صَبٌّ "hile yapmak pusu kurmak" ifadelerinde itba' yapılmıştır. İtba' Araplar tarafından yapıldığı gibi Arap olmayanlar tarafından da yapılmaktadır.⁵⁷ Tariften de anlaşılacağı gibi itba'; tedebbür ve manayı te'kid için yapılır. Nitekim Araplara bunu neden yaptıkları sorulunca; "onunla konuştuğlarımızı düşünelim diye yapıyoruz" şeklinde cevap verilmiştir.

⁴⁷ Cürcânî, *Ta'rifât*, "iştikâk" madd., s. 44.

⁴⁸ Ma'n, *el-Mu'cemü'l-Müfassal fi Fıkhü'l-Lüğa*, s. 44 (Halil İbn Ahmed, *el-Ayn*, V, 46'dan naklen)

⁴⁹ Ma'n, *el-Mu'cemü'l-Müfassal fi Fıkhü'l-Lüğa*, s. 44 (İbn Serrâc, *el-İştikâk*, s. 41'den naklen)

⁵⁰ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 154 ve Râfî, *Târihu Âdâbi'l-Arab*, I, 147.

⁵¹ Şuara, 63

⁵² İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 154

⁵³ Râfî, *Târihu Âdâbi'l-Arab*, I, 147.

⁵⁴ Süyutî, *el-Müzhir*, I, 374.

⁵⁵ Süyutî, *el-Müzhir*, I, 384.

⁵⁶ Râfî, *Târihu Âdâbi'l-Arab*, I, 148.

⁵⁷ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 209.

Bazı âlimler itba' ile teradüfü aynı kategoride değerlendirmişlerdir. Hâlbuki müterâdif lafızlar tek tek zikredildiklerinde, her biri kendi başlarına bir mana ifade ediyorlarken; itba' gayesiyle söylenen lafızlardan ikincileri tek başlarına herhangi bir mana ifade etmiyorlar. Mesela, حسن بسن “güzel müzel” ifadesinde bir itba' vardır. حسن “hasenün” lafzı tek başına “güzel” manasında iken; بسن “besenün” lafzı tek başına hiçbir mana ifade etmemektedir.⁵⁸

Yukarıdaki örneklere baktığımızda; itba' ile terâdüf hemen hemen aynı görünmektedir. Çünkü سَاعِبٌ ifadesindeki قَسِيمٌ ve قَسِيمٌ lafızlarının her ikisi de “güzel” manasındadırlar. سَاعِبٌ misalinde سَاعِبٌ lafzı “aç” manasında iken; لَاحِبٌ lafzı tek başına “bitkin ve yorgun” manasındadır. حسن بسن misalinde ise حسن lafzı “güzel” manasında iken بسن lafzı tek başına bir mana ifade etmiyor.⁵⁹ Bu sebeple itba'; “birinci lafzı ile ikinci lafzı aynı manada olan, ikinci lafzı ile birinci lafzı ayrı manada olan ve birinci lafzı belli bir mana ifade ediyorken ikinci lafzı tek başına bir mana ifade etmeyen şekilde üç kısma ayırmak mümkündür. Birinci ve ikincisinde te'kid manası varken üçüncüsünde bu hususiyet yoktur.

1.4. Ta'rib تعريب

Ta'rib; “yabancı lafız ve siygaların, Arap dil felsefesi ve ölçülerinin gerektirdiği şekilde dizgi ve düzenlemelerinin yapılarak, harflerin sıfatları ve telaffuzlarında; tağyir, tebdil ve hazf gibi Arapçanın kaide ve kurallarına uyularak bazı ameliyelerin yapılmasına”⁶⁰ yani yabancı olan bu lafız ve siygaları, “Arapçaya alıp kabul etmeye”⁶¹ denir.

Süyutî; Ebu Ubeyde, Fahreddin er-Râzî, İbn Cinnî ve Se'âlibî'nin bu görüşü benimsediklerini ve bu durumu “tevâfükü'l-lüğat” olarak gördüklerini ifade etmektedir.⁶² Bununla beraber Süyutî, Kur'ân-ı Kerim'de yabancı kelimelerin varlığıyla alakalı olarak ihtilafları zikrettikten sonra, Ebu Ubeyde Kasım b. Selâm'ın اليم ، الطور ، الصراط ، القسطاس ، الفردوس ، المشكاة ، كفاين ، ميشكاة ، الفردوس ، القسطاس ، الصراط ، الطور ، اليم gibi lafızların, menşeleriyle ilgili olarak şöyle dediğini nakletmektedir: “Bana göre en doğrusu bu iki görüşü de tasdik etmektir. Zira fakihler bu lafızların yabancı menşeli olduklarını söylemişlerdir. Ancak bu lafızlar Arapçaya geçmiş, Araplar da onları “ta'rib” usulüyle değiştirerek Arapçalaştırmış ve bu lafızlar da Arapça olmuşlardır. Daha sonra da Kur'ân, bu lafızların karışmış olduğu Arapça ile nazil olmuştur. “Bu lafızlar Arapçadır” diyen doğru söylediği gibi; “Arapça değildir” diyen de doğru söylemiştir.”⁶³

1.5. Müsellesât

Müsellesât; “aynı harflerden oluştuğu ve aynı siygayı oluşturdukları halde bazı kelimelerin, ilk harflerinin fetha, kesre ve zamme şeklinde üç ayrı şekilde okunabilmeleri sonucundaki farklılık sebebiyle farklı manaların ortaya çıkmasına”⁶⁴ denir. Meselâ iyi adam manasında olan بُرُّ “berrün”, iyilik manasında olan بُرُّ “birrün” ve buğday manasında olan بُرُّ “bürrün”⁶⁵ lafızları aynı siyga ve aynı harflerden oluştuğu halde sadece fâü'l-fiillerinin yani ilk harflerinin üç değişik hareke ile harekelenmesi sonucunda farklı manalara sahip olmuşlardır.

Arapça'yı zenginleştiren özelliklerden biri olan müselles lafızlar şiirde de kullanılmıştır:

⁵⁸ Süyutî, *el-Müzhir*, I, 340.

⁵⁹ Süyutî, *el-Müzhir*, I, 340.

⁶⁰ Ma'n, *el-Mu'cemü'l-Müfassal fi Fıkhü'l-Lüğâ*, s. 67.

⁶¹ Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, “ta'rib” madd. s. 421.

⁶² Süyutî, *el-Müzhir*, I, 224 – 225

⁶³ Süyutî, *el-Müzhir*, I, 226

⁶⁴ İbrahim Muklâtî, *Şerhu Müsellesâti Kutrub*, yy, ty, s. 10.

⁶⁵ Zebidî, *Tâcü'l-Arûs*, “b-r-r” madd.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

مَلت دَموعِي حَجْرِي وَقَلَّ فِيهِ حَجْرِي لَو كُنْتَ كَابِن حُجْرِي لَضَاع مِنِّي أُدْبِي⁶⁶

“Gözyaşlarım gömleğimi kapladı. Bu sebeple aklım azaldı. Eğer ben de İmrüü'l-Kays'in babası İbn Huceri gibi olsaydım edebim zayı olurdu”

Bu şiirde geçen ve mütekellim ي “yâ”sına muzâf olan حَجْر “h-c-r” maddesinin ilk harfinin fethalı olunca “gömlek” manasında, kesralı olunca “akıl” manasında ve zammeli olunca da bir şairin ismi olmaktadır.⁶⁷

Yine لَمَّةٌ “lemmetün” kelimesi, “korku ve cünun sebebiyle insanda oluşan bir hâl”, لَمَّةٌ “limmetün” kelimesi, “baştaki kıllar” ve لَمَّةٌ “lümmetün” kelimesi de “insan topluluğu” manasındadır.⁶⁸

1.6. Naht

Lügatte “tahta, taş vb. sert cisimleri yontmak”⁶⁹ manasına gelen bu kelime, Arapça mefhumlarda “bir çeşit kısaltma”⁷⁰ faaliyetini ifade etmektedir. Bu kavram وَتَحْتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا “dağlardan yontarak lüks evler yapıyorsunuz”⁷¹ meâlindeki ayette de bu manasıyla kullanılmıştır. İstilahta ise “Arapların âdetinden olan iki kelimeyi kısaltıp bir çeşit kısaltma ile bir kelime halinde kaynaştırarak”⁷² “birkaç kelime ile ifade edilen manaları, tek bir kelimeye toplamak”⁷³ demektir. Diğer bir ifadeyle naht, “bir kelime ya da cümleyi alıp, onun harflerinden o kelime ya da cümlenin taşıdığı anlamı ifade eden tek bir kelime oluşturma anlamına gelmektedir.”⁷⁴ Meselâ; عبد الشمس isminden, عيشم lakabının türetilmesi gibi...

Klasik ve modern dilcilerin naht olgusuna bakışları farklıdır. Mesela, “klasik dilciler daha çok naht üzerinde durup, onu örneklerle açıklarken; çağdaş dilciler, bu olgunun bir kelime türetme yöntemi olarak kullanılıp kullanılmayacağı konusunu ele almışlardır.”⁷⁵ Nitekim Subhî es-Sâlih, naht olgusunun Araplar tarafından çok az bilindiğini, zira iştikakın kelime türetmede yeterli olduğunu, var olan az miktardaki menhût kelimelerin ise iştikakın kurallarını ortadan kaldırmadığını, bu sebeple nahtın iştikakın bir çeşidi olduğunu, hatta bazı çağdaş dilcilerin nahtı “en büyük” (الكبار) iştikâk olarak adlandırdıklarını belirtmiştir.⁷⁶

Naht, cahiliye döneminde görülmele beraber, daha çok İslâmî dönemde kullanılmıştır.⁷⁷ Meselâ; naht üslubuyla oluşturulan بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ cümlesinden kastedilen mana; قال أحمدُ بسم الله الرحمن الرحيم “Ahmed Bismillahirrahmanirrahim dedi” ve حَيْعَلَةٌ cümlesinden kastedilen mana da; قال حي Hayye alâ's-Salâ dedi” manasındadırlar. Nitekim Halil b. Ahmed bir şiirinde bu kelimeyi şu şekilde kullanmıştır:

أَقُولُ لَهَا وَدَمْعَ الْعَيْنِ جَارِ أَلَمْ تَحْزَنْكَ حَيْعَلَةُ الْمَنَادِي

⁶⁶ Muklâtî, *Şerhu Müsellesâti Kutrub*, s. 51. Müsellesât ile ilgili ilk eser yazanın, Hicrî 206'da vefat eden Ebu Muhammed Ali b. Müstetîr b. Ahmed el-Kutrub olduğu rivayet edilmiştir. (Bkz. Muklâtî, *Şerhu Müsellesâti Kutrub*, s. 9)

⁶⁷ Fîrûzâbâdî, *Şerhu Nazmi Müsellesi Kutrub*, v. 1 ve Muklâtî, *Şerhu Müsellesâti Kutrub*, s. 51–52 ve 64.

⁶⁸ Fîrûzâbâdî, *Şerhu Nazmi Müsellesi Kutrub*, v. 1 ve Muklâtî, *Şerhu Müsellesâti Kutrub*, s. 48–49 ve 72.

⁶⁹ İsfehânî, Râğîb Ebû'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredâtü fi Çaribi'l-Kur'ân*, (Safvân Adnan Dâvudî), Dârü'l-Kalem, Beyrut, I. Baskı, 1412 (h), “n-h-t” madd. ve Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, “n-h-t” madd.

⁷⁰ Râfîî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, I, 149.

⁷¹ Şuara, 149

⁷² İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 209.

⁷³ İnci Koçak, *Arapça'nın Gelişme Yolları*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi Yayınları, No: 346, Ankara, 1984, s. 100.

⁷⁴ Yakup Civelek, “Arap Dilinde Naht ve Kelime Türetmede “Naht” Yönteminin Kullanımı”, *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2003, cilt: III, sayı: 10, s. 99.

⁷⁵ Civelek, “Arap Dilinde Naht ve Kelime Türetmede “Naht” Yönteminin Kullanımı”, s. 100.

⁷⁶ Subhî es-Sâlih, *Dirâsâtü fi Fikhi'l-Lüğa*, s. 243

⁷⁷ Koçak, *Arapça'nın Gelişme Yolları*, s. 100.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

“Gözlerimden yaşlar akarken ona (sevgilime) dedim ki; müezzinin “Hayye ala’s-Sala” demesi seni hüznülendirmedi mi?”⁷⁸

Naht, bilimsel terimlerin türetilmesinde de başvurulan bir yöntemdir. Zira “pek çok Arap bilim adamı, Batı dünyasının ulaştığı ileri düzeyi yakalamanın bir parçası olarak da, bilimsel ve teknolojik alanlardaki gelişmeleri karşılayacak kelime varlığının türetimini gerekli görmüştür.”⁷⁹

II. Nahvin Yapısı Sayesinde Farklı Manaların Elde Edilebilmesi

Sibeveyhi’den itibaren sarf ve nahiv ilimleri, nahiv kitaplarında birlikte değerlendirilmelerine ve çağdaş ilim adamlarının da her iki ilmi birlikte “gramer” kelimesiyle ifade etmelerine” karşın⁸⁰ biz bu başlık altında, cümledeki kelimelerin dizilişi, zamir, sıfat ve i’râb gibi sadece birkaç konuyu inceleyeceğiz. Zira Arapça gramerinin iki kısmından biri olan nahiv, sarftan ayrı olarak; “cümlelerin i’râbı ile meşgul olan ilim”⁸¹ şeklinde tarif edilmiştir.

Diğer dillerde bulunmayan bir tarzda, bir cümle Arapça’da çok değişik şekillerde dizilebilir. Bu değişik diziliş şekli de, cümlede vurgulanan lafzın değişmesine vesile olur. Meselâ; ضرب زيد عمرًا أمس ، زيد ضرب عمرًا أمس ، عمرو ضرب من زيد أمس ، زيد ضارب ضرب زيد عمرًا أمس ، الضارب عمرًا أمس زيد ، الذي ضرب عمرًا أمس زيد ، الذي ضربه زيد أمس عمرو şeklinde sekiz ayrı değişik şekilde sıralanabileceği bildirilmiştir.⁸² Bu cümlelerin her birinde anlam aynı olmakla birlikte, vurgulanan lafız değişmektedir.

Şimdi de Arapça cümlelerde manayı etkileyen bazı unsurları görelim:

2.1. Zamirlerin Mercî

Âlimler, Arapçadaki zamirlerin mercî hususunda birçok kaide ortaya koymuşlardır.⁸³ Bunlardan en önemli olanı; “cümlede iki şey zikredildikten sonra zamirin mercî bunlardan birisidir. Ancak genellikle zamir ikincisini işaret eder. Zira mercîin yakın olanı işaret etmesi gerekir”⁸⁴ kaidesidir. Fakat bu kaide her zaman için geçerli olmayıp zamirin mercîinin zikredilenlerin her ikisi olabileceği gibi daha uzak olanı da olabilir. Mesela, *وَأَسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ* “Sabır göstererek, namazı vesile ederek Allah’tan yardım dileyin! Gerçi bu çok zor bir iştir”⁸⁵ meâlindeki ayette *هَا* “hâ” zamirinin mercî en yakın lafız olan *الصَّلَاةِ* lafzı iken; buna mukabil, *وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا* “Onlar bir ticaret veya bir eğlence görünce oraya doğru sökün edip, seni hutbe verirken ayakta bırakıverdiler”⁸⁶ ayetindeki *هَا* “hâ” zamirinin mercî daha uzak olan *تِجَارَةً* lafzıdır.

Her ne kadar İbn Enbârî; “zamirin mercîinin yakın değil; uzak olduğu durum sadece bu ayette mevcuttur. Bundan başka herhangi bir misal yoktur. Buradaki *هَا* “hâ” zamiri de zaten *إِلَيْهِمَا* “ileyhimâ” manasındadır”⁸⁷ demişse de bu çok zorlama bir yorumdur. Zira “Araplar bazen *إِنْ عَبْدِكَ* *عَاقِلٌ* cümlesindeki gibi birinciye bazen de *عَاقِلَةٌ* *عَاقِلَةٌ* cümlesindeki gibi ikinciye işaret etmişlerdir.”⁸⁸

⁷⁸ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 210.

⁷⁹ Civelek, “Arap Dilinde Naht ve Kelime Türetmede “Naht” Yönteminin Kullanımı”, s. 110.

⁸⁰ Bkz. Abduhu er-Râcihi, *Fikhi’l-Lüğa fi’l-Kütübi’l-Arabiyye*, Dârü Nehdati’l-Arabiyye, Beyrut, 1979, s. 144.

⁸¹ İbn Manzur, Ebü’l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükrim, *Lisânü’l-Arab*, Dârü Sadr, Beyrut, III. Baskı, 1414 (h), “n-h-v” madd.

⁸² Bkz. Çiçek, *Serâü’l-Ma’nâ*, s. 32 – 33.

⁸³ Zerkeşi, Ebu Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh b. Bahadır, *el-Bürhan fi Ulümi’l-Kur’ân*, (tah. Muhammed Ebü’l-Fadl İbrahim), Dârü İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, I. Baskı, 1957, IV, 23 – 42.

⁸⁴ Zerkeşi, *el-Bürhan*, IV, 30

⁸⁵ Bakara, 45

⁸⁶ Cuma, 11

⁸⁷ Zerkeşi, *el-Bürhan*, IV, 31.

⁸⁸ Zerkeşi, *el-Bürhan*, IV, 31.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

Aslında İbn Enbârî'nin dediklerinin aksine; zamirin merciiinin yakın değil; uzak olduğu duruma misal teşkil edebilecek başka ayetler de mevcuttur. Mesela, *وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ وَأَتَيْنَاهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ* “Biz ona (İbrahim’e) İshak ile Yâkub’u ihsan ettik. Onun neslinin içinden (bazılarıyla), peygamberliği ve vahyi devam ettirdik. Ona dünyada mükâfatını verdik. O âhirette de elbette salihlerden olacaktır”⁸⁹ mealindeki beş yerde geçen (هُ) “hû” zamirlerinin mercileri daha önceki ayetlerde ismi geçen Hz. İbrahim (a.s.)’dir. Bununla beraber son dört (هُ) “hû” zamirlerinin mercileri Hz. İbrahim (a.s.) olabileceği gibi; Hz. İshak (a.s.) ve Hz. Yakup (a.s.) da olabilirler.

2.2. Sıfatların Mercîi

Arapçada, nekre isimler haber cümlesiyle tavsif edilirler.⁹⁰ Yani nekre isimden sonra gelen lafız veya cümle o nekre ismi tavsif ederler. Mesela, *هَرَّ عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عَوْجٍ* “her türlü eğrilik ve büğrülükten uzak, dosdoğru ve Arapça bir Kur'an”⁹¹ mealindeki ayette geçen *عَرَبِيًّا* “eğrilik ve büğrülükten uzak” olma vasfı hem Kur'an-ı Kerim'in hem de Arapçanın vasfidirler. Zira hem Kur'an hem de Arapça lafızları nekre durumundadırlar.

2.3. Siyak – sibak

Kur'an-ı Kerim'de, çeşitli manalarda kullanılan müşterek lafızlar mevcuttur. “Bir kelimenin bir ayette ifade ettiği mana ile yine aynı kelimenin diğer ayetlerde ifade ettiği manalar aynı olmamaktadır.”⁹² Mesela, *وَالنَّجْمِ وَالشَّجَرِ يَسْجُدَانِ* “otlar ve ağaçlar”⁹³ ayetindeki *النَّجْمِ* “en-Necm” lafzı, bulunduğu bağlam sebebiyle “ot” manasını ifade ediyorken;⁹⁴ *وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ* “Hem geceyi ve gündüzü, Güneş'i ve Ay'ı sizin hizmetinize verdi. Diğer yıldızlar da O'nun emriyle size râm edilmiştir. Elbette aklını çalıştıran kimseler için bunda alınacak nice dersler var”⁹⁵ ayetindeki *النَّجْمِ* “en-Necm” lafzı da yine bulunduğu bağlamda sebebiyle “cins isim olarak “yıldız” manasındadır.”⁹⁶

Yine *وَسَأَلْتَهُمُ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ لَا تَأْتِيهِمْ يَوْمَ لَا تَأْتِيهِمْ* “Bir de onlara o deniz kıyısında bulunan şehrin başına gelenleri sor. Hani onlar Cumartesi gününün hükmüne saygısızlık ediyorlardı. Cumartesi gününün hükmünü gözettilerinde balıklar yanlarına akın akın geliyordu; bu günün hükmüne riayet etmediklerinde ise gelmiyordu”⁹⁷ mealindeki ayette Allah Teâlâ, “önce deniz kıyısında bulunan şehrin başına gelen işlerden bahsetmeye başlamıştır. *إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ* “Cumartesi gününün hükmüne saygısızlık ettikleri zaman” ifadesiyle Allah Teâlâ; şehir halkını kastetmiştir. Zira şehir, ne Cumartesi günü ne de başka bir gün; ne düşmanlık yapabilir ne de fasıklık... Burada Allah Teâlâ, *عُدْوَانٍ* “hükmüne saygısızlık etmek” kavramıyla; fâsıklıkları sebebiyle imtihan ettiğini söylediği şehir halkından bahsetmiştir.”⁹⁸

2.4. Lafızların İ'râbı

Arapçada i'râb; amillerin değişmesiyle kelimelerin sonlarının değişmesi demektir.⁹⁹ Lafızların cümledeki görevlerini, terkiplerin maksatlarını ve metinlerin manalarını bilmek ve açığa

⁸⁹ Ankebut, 27

⁹⁰ Meylânî, Muhammed b. Abdirrahim, *Hâşiyetü Şerhi'l-Müğnî li'l-Meylânî*, Şifâ Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 102.

⁹¹ Zümer, 28

⁹² İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, Türkiye Diyanet Vakfı yayımları, Ankara, 2009, s. 184.

⁹³ Rahman, 6

⁹⁴ Mahallî ve Süyutî, *Tefsirü'l-Celâleyn*, s. 709

⁹⁵ Nahl, 12

⁹⁶ İbn Cüzey el-Kelbî, Ebû'l-Kasım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, (tah. Abdullah el-Halidî), Şirketü Dâri'l-Erkam İbn Ebi'l-Erkam, Beyrut, I. Baskı, 1416 (h), I, 423 – 424.

⁹⁷ Araf, 163

⁹⁸ Şafîî, *er-Risâle*, s. 73.

⁹⁹ Meylânî, *Hâşiyetü Şerhi'l-Müğnî*, s. 46.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

çıkarmak için, Arapçanın hususiyetlerinden olan i'râbı bilmek ve uygulamak çok önemlidir. Zira Arapçada "i'râb" açıklamak manasındadır. Bu sebeple nahiv ve i'râb bilgisi tefsir için gerekli olan bilgilerdendir. Çünkü Kur'ân'ın mana ve maksatları ancak bu bilgiyle anlaşılabilir.¹⁰⁰

Kur'ân'ın harekelenmesine sebep olan hadisenin, Arapçanın olmazsa olmazı olan i'râbı bilmeyen birinin Kur'ân okurken yaptığı hatadır. Zira "Allah da, Resulü de müşriklerden beridir"¹⁰¹ mealindeki ayette وَرَسُولُهُ kelimesi merfudur. Eğer mecrur okunsa, meâlî "Allah, –haşa– Resulünden de müşriklerden de beri ve uzaktır" şeklinde olur.

III. Dilin Zenginliği

Sarfın yapısından dolayı, bir kelimedenden birçok kelime türetilmektedir. Bu özelliğinin yanında, Arapça'da bir mananın birçok ismi de bulunmaktadır. Şimdi bu özellikleri görelim:

3.1. İştirâk اشتراك

Mana yönünden Arapçaya en çok zenginlik sağlayan kaynaklardan biri olan iştirak;¹⁰² "terâdüfün zıddı olup"¹⁰³ "birçok manaya ortak bir isim olarak vaz' edilmiş الْعَيْنُ "el-A'yn" gibi lafızların",¹⁰⁴ "her biri ayrı bir vaz' ile olmak üzere"¹⁰⁵ "tarifleri ve hakikatleri ayrı olan şeylere isim olması"¹⁰⁶ ve "lafızların birden fazla manaya sahip olmasıdır."¹⁰⁷ Yani kelimeler arasındaki iştirak; lafız bir, manaları farklı olan isim, fiil ve harflerdir.

Diğer bir tarif ile iştirak; "başlangıçta bir mana için vaz' edilen bir lafızdan, zamanla birçok mananın elde edilmesi" şeklinde tarif edilebilir. Dilciler zamanla tedricî olarak manalarda meydana gelen bu gelişmeyi "tattavürü'l-ma'nâ" تطور المعنى olarak isimlendirmişlerdir.¹⁰⁸ Meselâ; "الخال" lafız yirmi yedi, العين lafız otuz beş ve العجوز lafız da altmış değişik manalara gelmektedirler.¹⁰⁹ Yine birçok lafız gibi الْبِرُّ "el-Birru" lafız da müşterek lafızlardandır.¹¹⁰ Bu lafız Kur'ân-ı Kerim'de; Dünya ve ahiretin bütün iyilik ve güzellikleri,¹¹¹ itaat,¹¹² sılâ-i rahim,¹¹³ çokça iyi şeyler yapmak¹¹⁴ ve denizin zıddı olan kara¹¹⁵ manasındadır.¹¹⁶ Kur'ân-ı Kerim'deki bu kullanımlarının dışında الْبِرُّ "el-Birru" lafız Arapça bir isim olarak da "doğruluk, koyunları sevk etmek,¹¹⁷ fare,¹¹⁸ tilki yavrusu ve gönül manasında kullanılmaktadır."¹¹⁹

¹⁰⁰ I'kk, *Usul'ü-Tefsir*, s. 156.

¹⁰¹ Tevbe, 3

¹⁰² Ma'n, *el-Mu'cemü'l-Müfassal fi Fıkhü'l-Lüğa*, s. 42.

¹⁰³ Râfiî, *Târihu Âdâbi'l-Arab*, I, 154.

¹⁰⁴ Cürçânî, *Ta'rifât*, "İştirâk madd.", s. 274.

¹⁰⁵ Zekiyüddîn Şaban, *Usûlü'l-Fıkh*, (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2001, s. 360.

¹⁰⁶ Gazalî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ min İlmî'l-Üsul*, (tah. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, II. Baskı, 2010, s. 47.

¹⁰⁷ İbn Fâris, *es-Sâhibî fi Fıkhü'l-Lüğati'l-Arabiyye*, s. 207.

¹⁰⁸ Abdülâl Sâlim Mükrim, *el-Müşterekü'l-Lafzi fi'l-Hakli'l-Kur'âni*, Müessesetü'r-Risâle, I. Baskı, Beyrut, 1996, s. 9.

¹⁰⁹ Corci Zeydan, *Târihu Âdâbi'l-Lüğati'l-Arabiyye*, I, 48.

¹¹⁰ İbn Şeceri, Ebü's-Se'âdât Hibetullah b. Ali b. Muhammed b. Ali, *Mâ İtefeka Lafzuhu ve İhtelefe Ma'nâhu*, (tah. Ahmed Hasan Besc), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, II. Baskı, 2009, s. 45.

¹¹¹ Âl-i İmrân, 92.

¹¹² Meryem, 14.

¹¹³ Mümtehine, 8

¹¹⁴ Tur, 28

¹¹⁵ Rum, 41

¹¹⁶ Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, "b-r-r" madd.; İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, "b-r-r" madd. ve Münecid, Muhammed Nureddin, *el-İştirâkü'l-Lafziyyi fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dârü'l-Fikir, Dimaşk, I. Baskı, 1999, s. 108 – 109.

¹¹⁷ Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, "b-r-r" madd.

¹¹⁸ Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, "b-r-r" madd.

¹¹⁹ İbn Şeceri, *Mâ İtefeka Lafzuhu ve İhtelefe Ma'nâhu*, s. 37.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

“İbn Dürüstveyhi,¹²⁰ Se'âlibî, Ebherî ve Belhî dışında bütün âlimler müşterek lafızların varlığını kabul etmişlerdir. Zahirîlerden bir gurup ise; sadece Kur'ân-ı Kerim'de müşterek lafızların olmadığını iddia etmişlerdir.”¹²¹ Bunların dışında hem dilciler¹²² hem de fıkıhçılar¹²³ iştiraki kabul etmiş hatta bazıları zarurî görmüşlerdir. Zira onlara göre; “manalar sınırsız, bu manaları ifade edecek lafızlar ise sınırlıdır.”¹²⁴ Bu sebeple lafızlarda iştirak zaruridir.

3.1.1. İştirakin Çeşitleri

Arapça'da iki çeşit iştirak bulunmaktadır:

3.1.1.1. Lafzî İştirak

Lafzî iştirak; bir lafzın iki ya da daha fazla mana için vaz' edildiği iştirak çeşididir.¹²⁵ Mesela, نحو “nahv” lafzı; “yol, yön (taraf – cihet), bazen zarf bazen de isim olarak kasıt, Arap diline mahsus gramer ilmi, çeşit, miktar, benzer, dönmek¹²⁶ ve kabile¹²⁷ gibi birçok manaya gelmektedir. Nitekim şiirde de bu manalar dile getirilmiştir:

نَحْوًا نَحْوَ دَارِكَ يَا حَبِيبِي	لَقِينَا نَحْوَ أَلْفٍ مِنْ رَقِيبٍ
وَجَدْنَاهُمْ مَرِيضًا نَحْوَ كَلْبٍ	تَمَنَّوْا مِنَّا نَحْوًا مِنْ زَيْبٍ
وَهُمْ مِنْ نَحْوِ عَبَادِ الصَّلِيبِ	نَحْوْتُ خُلْدِي فِيكَ يَا حَبِيبِي

“Sevgilim! Senin eve doğru gelmeye niyetlendiğim vakit, rakiplerimizden bin kadar kişiyle karşılaştık. Bizden bir çeşit üzüm isterlerken onları köpek gibi hasta halde gördük. Onlar Hıristiyan kabilelere mensuptular. Ey sevgilim! Ben de kalbimi sana çevirdim.”

Kur'ân-ı Kerim'e baktığımızda sayılamayacak kadar müşterek lafızları bulmak mümkündür. Mesela, Kevser suresinde geçen ve “göğüs” manasında olan نَحْر “nahr”¹²⁸ kelimesi, “kurban bayramı günlerinde hedy ve udhiye kurbanlarının kesilmesi”,¹²⁹ “namazda sağ elin sol el üstüne konarak ikisini de göğsün üstüne konması, tekbir getirirken ellerin göğsün hizasına kaldırılması”¹³⁰ ve “namaz kılararken göğsün kibleye döndürülmesi”¹³¹ demektir. Bu sebeple, “kurban bayramı günlerinde hedy ve udhiye kurbanlarını kesmek, namazda sağ eli sol elin üstüne ve ikisini de göğsün üstüne koymak, tekbir getirirken elleri göğsünün hizasına kaldırmak ve namaz kılararken göğsü kibleye döndürmek şer'î gereklerdendir.

Kelimenin kısımları olan isim, fiil ve harflerin kendilerinde müştereklik olduğu gibi; fiillerin mazi ve muzari siygalarında da müştereklik vardır. Ancak isimlerdeki müşterekliğe oranla fiillerde müştereklik daha çoktur. Çünkü fiillerin lafzındaki müşterekliğin yanında siygalarında da

¹²⁰ Mükrim, *el-Müşterekü'l-Lafzî fi'l-Hakli'l-Kur'ânî*, s. 12.

¹²¹ Mahallî, Celâlüddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Bedrü't-Tâli' fi Halli Cemi'l-Cevâmi'*, (tah. Ebü'l-Fidâ Mürtedâ Ali b. Muhammed el-Muhammediyyi'd-Dâğistânî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, I. Baskı, 2012, I, 240.

¹²² Sibeveyhi, Ebu Bişr Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kitâb*, (tah. Abdüsselam Muhammed Harun), Mektebetü'l-Hancı, Kahire, III. Baskı, 1988, I, 24.

¹²³ Mahallî, *el-Bedrü't-Tâli' fi Halli Cemi'l-Cevâmi'*, I, 241.

¹²⁴ Süyutî, *el-Müzhir*, I, 304.

¹²⁵ I'kk, *Usulü't-Tefsir*, s. 392.

¹²⁶ Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, “n-h-v” madd.

¹²⁷ Bkz. Meylânî, *Hâşiyetü Şerhi'l-Müğnî*, s. 9.

¹²⁸ İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzil*, II, 517

¹²⁹ Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemalüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsir*, (tah. Abdurrezzak el-Mehdî), Dârü'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut, I. Baskı, 1422 (h), IV, 498. ve İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzil*, II, 517

¹³⁰ Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IV, 498 ve İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzil*, II, 517;

¹³¹ Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IV, 498

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

müştereklik söz konusudur. Mesela; mazi siygası hem dua hem de geçmiş zamanı bildirir. Ayrıca muzari siygası da hem hâl hem de istikbâli ifade eder.¹³²

Arapça'da harfler (edatlar) ise; kendisinin dışındaki kelimedede bulunan manalara delalet eden kelimeler olup¹³³ farklı manalara gelebilme hususiyetlerine sahiptirler.¹³⁴ Meselâ, cerr harflerinden olan إلى "ilâ" harfi hem البَصْرَةَ إِلَى الْكُوفَةِ cümlesindeki gibi kendi lügat manasında hem de وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَى أَمْوَالِكُمْ "Onların mallarını kendi mallarınızla beraber yemeyin"¹³⁵ ayetinde ifade edildiği gibi, مَعَ manasındadır.¹³⁶

Bunun yanında vücut ve nezâir kitaplarında, (ما) edatının anlam yelpazesinin ne kadar geniş olduğunu görmekteyiz. Zira (ما) hem harf hem de isim olarak çok çeşitli manalara gelmektedir.¹³⁷ Harf olduğu zaman bu lafız (لا),¹³⁸ (ليس) ve (لم)¹³⁹ manalarını ifade eder. Ayrıca bu harf masdariye görevini yapar,¹⁴¹ amilin amelini engeller¹⁴² ve lafızı te'kîd eder.¹⁴³ İsim olduğu zaman ise bu lafız (الذي),¹⁴⁴ (كما)¹⁴⁵ ve (من)¹⁴⁶ manalarını ifade eder. Yine bu isim istifhâm bildirir,¹⁴⁷ taaccüp ifade eder,¹⁴⁸ cümlenin başında şartiye olarak gelir, (شئ) manasında nekre olur.¹⁴⁹ Bunun yanında bu isim bazen muzmar olurken¹⁵⁰ bazen de açıklamada herhangi bir mana ifade etmeden bağlaç olarak gelir.¹⁵¹

3.1.1.2. Lafzî İştirake Yol Açan Sebepler¹⁵²

1. Arap kabilelerinin kullandıkları farklı lehçeler. Bir kabile bir lafızı bir mana için kullanırken başka bir kabile aynı lafızı başka bir manaya daha başka bir kabile de apayrı bir mana için kullanabilmektedir.

Bir arada yaşayan insanların birbirlerinden etkilenmeleri gibi, dillerin de birbirlerini etkilemeleri ve birbirlerinden etkilenmeleri bir hakikattir. Nitekim diller arasında etkilemek ve etkilenmenin bir kural olduğu belirtilmiş ve bu kurala "et-Tattavuru'l-Lüğavi" (التطور اللغوي) isimi verilip "yeni bir lafzın ortaya çıkması" şeklinde tarif edilen "el-İhtikâk" (الإحتكاك) denilmiştir.¹⁵³

2. Bir lafzın iki ayrı mana için ortak olarak vaz' edilmiş olmasından sonra aralarındaki ortak mananın zamanla unutulması sebebiyle bu lafız müşterek lafız sayılmıştır. Mesela, الفراء "el-

¹³² Kiyânî, Ebü'l-Hasan Ali b. Şihâb, *Şerhu'l-Kiyânî li Tasrifi'z-Zencânî, Dârü'l-Meşâri'*, I. Baskı, 2010, s. 74 ve 101.

¹³³ Meylânî, *Hâşiyetü Şerhi'l-Müğni*, s. 210

¹³⁴ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 67.

¹³⁵ Âl-i İmrân, 52

¹³⁶ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 92.

¹³⁷ Bkz. Emanullah Polat, *Tin Suresi'nin Tefsiri ve Sure Işığında Kutsal Zaman ve Mekân Mefhumu*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2001, s. 100 – 102

¹³⁸ Mukatil b. Süleyman b. Beşir, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, (haz. Ali Özek), İstanbul, İSAV Yayınları, 1993, s.117. (Bkz. Sâd, 86)

¹³⁹ Mukatil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, s.117. (Bkz. Hûd, 61)

¹⁴⁰ Mukatil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, s.118. (Bkz. En'am, 23)

¹⁴¹ Zerkeşî, *el-Bürhan*, IV, 407. (Bkz. Tevbe, 77)

¹⁴² Zerkeşî, *el-Bürhan*, IV, 408. (Bkz. Nisa, 171)

¹⁴³ Zerkeşî, *el-Bürhan*, IV, 409. (Bkz. Bakara, 115)

¹⁴⁴ Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yünü'n-Nezâir fi İlmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir*, (tah. Muhammed Abdulkâim Kazım er-Râzî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, III. Baskı, 1987, s. 566; Mukatil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, s.117. (Bkz. Leyl, 3)

¹⁴⁵ Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yün*, s. 567; Mukatil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, s. 118. (Bkz. Ya Sin, 6)

¹⁴⁶ Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yün*, s. 567. (Bkz. Şems, 5 – 7)

¹⁴⁷ Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yün*, s. 567; Mukatil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, s.118 (Bkz. Bakara, 133)

¹⁴⁸ Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yün*, s. 566 (Bkz. Abese, 17)

¹⁴⁹ Zerkeşî, *el-Bürhân*, IV, 404. (Bkz. Nisa, 58)

¹⁵⁰ Zerkeşî, *el-Bürhân*, IV, 405. (Bkz. En'am, 94)

¹⁵¹ Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yün*, s. 565; Mukatil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, s. 118 (Bkz. Bakara, 26)

¹⁵² Bkz. İ'kk, *Usul'ü-Tefsir*, s. 393 – 394.

¹⁵³ Ma'n, *el-Mu'cemü'l-Müfassal fi Fıkhü'l-Lüğa*, s. 35 ve Râcihi, *Fıkhü'l-Lüğa*, s. 123.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

Kur'an lafzının asıl manası "belli bir şeyin vaktinin yaklaşması"¹⁵⁴ iken; "humma nöbeti gibi tekrarlanan nöbet vakti, yağmurun sürekli yağdığı vakit"¹⁵⁵ ve "kadınların hem hayız hem de temizlik vakti"¹⁵⁶ manaları için de kullanılmaktadır.

3. Bir lafız bir mana için vaz' edildikten sonra da bu mana ile başka bir mana arasındaki herhangi bir alaka sebebiyle, mecâz yoluyla başka bir manada kullanılıp daha sonrada bu mecâz yönünün unutulup hakikat zannedilmesiyle farklı manaları olan lafızlar oluşturmaktadırlar. Meselâ Arapça'da "el-Keffü" (الْكَفُّ); "elin içi, tokat olarak vurulan kısım" demektir. Bu maddeden türetilmiş "keffe" كَفَّ fiili ise; "eli ile defetmek, menetmek" manasındadır. Burada "el-keff" lafzının manası, lâzımı olan "keffe" fiiline intikal ettirilmiştir ve ismin manası mecâz yoluyla fiile geçmiştir.¹⁵⁷

4. Bir lafzın asıl manasından alınıp ıstilahî manada kullanılabilmektedir. Zamanla ilk manası lügavî ikinci manası da örflü (ıstilahî) olarak kullanılmakta ve bize her iki manası da hakikî mana olarak intikal etmekte ve müşterek lafız sayılmaktadır. Meselâ; صَلَاة lafzı başlangıçta "dua"¹⁵⁸ manasındadır. Nitekim bu lafız وَصَلَّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ "Onlar için dua da et! Çünkü senin onlar lehine duan, onlar için büyük bir huzur ve tatmin kaynağıdır"¹⁵⁹ meâlindeki ayette de bu manasıyla kullanılmıştır. Ancak bu lafız, İslamiyet'in gelişiyile başlayan süreçte; belli vakitlerde ve belli fiillerle yapılan ibadete ıstilahî isim olmuştur.

2.3.2. Ma'nevî İştirak

Ma'nevî iştirak; "bir lafzın küllî bir mana için vaz' edildiği iştirak çeşididir. Meselâ, المولى "el-Mevlâ" lafzının asıl manası "yardım eden" olduğu halde; hem efendi hem de köle için kullanılmaktadır."¹⁶⁰

Ma'nevî iştirak, lafızda değil cümlelerin yapısından kaynaklanmaktadır. Yani lafızların manaları tek olduğu halde cümlelerin içinde üstlendikleri görev itibariyle değişik manalar ifade edebilmektedirler. Mesela, وَحِيدًا وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا ayetindeki وَحِيدًا lafzı hâldir. Fakat hem Allah Teâlâ hem de yaratılan mahlûk için "hâl" olması söz konusudur.¹⁶¹ Bu durumu göz önünde bulundurarak iki türlü meâl vermek mümkündür:

1. "Benim tek başına yarattığım o adamı bana bırak"
2. "Benim tek başıma yarattığım o adamı bana bırak"

3.2. Terâdüf ترادف

Dili zenginleştiren kaynaklardan biri olan terâdüf¹⁶² lügatte; "bir kimsenin diğer bir kimsenin terkisine binmesi"¹⁶³ demektir. İstılahta ise; "iki veya daha fazla lafzın aynı müsemmayı (manayı) ifade etmelerine denir."¹⁶⁴ Burada mana binit ise, manayı ifade eden lafızlar o binite arka

¹⁵⁴ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, "k-r-e" madd.

¹⁵⁵ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, "k-r-e" madd. ve I'kk, *Usul'ü-Tefsir*, s. 393.

¹⁵⁶ Ebu Tayyib Abdülvahid b. Ali el-Lüğavî, *el-Ezdâd fî Kelâmî'l-Arab*, (tah. İzzet Hasan), II. Baskı, yy, 1996, s. 359.

¹⁵⁷ Râfiî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, I, 145.

¹⁵⁸ Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, "s-l-v" madd.

¹⁵⁹ Teybe, 103

¹⁶⁰ I'kk, *Usul'ü-Tefsir*, s. 392.

¹⁶¹ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 208.

¹⁶² Ma'n, *el-Mu'cemü'l-Müfassal fî Fıkhî'l-Lüğa*, s. 63

¹⁶³ Cürçânî, *Ta'rifât*, "müterâdif" madd., s. 253.

¹⁶⁴ Gazalî, *el-Mustasfâ*, s. 47; Râzî Fahrüddin, *el-Mahsul fî İlmi Üsûli'l-Fıkh*, I, 79; Süyutî, *el-Müzhir*, I, 331; Mahallî, *el-Bedrü't-Tâli' fî Halli Cemi'l-Cevâmi'*, I, 224; Cürçânî, *Ta'rifât*, "terâdüf" madd., s. 77; Sebt, Halid Osman, *Kavâidü't-Tefsir Cem'an ve Dirâseten*, Dârü İbnü'l-Kayyim; Riyad, II. Baskı, 2008, I, 459 ve Râfiî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, I, 150.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

arkaya binmiş biniciler demektir. Yani binit bir ama biniciler birden çok olabilirler. Bu vasıftaki lafızlardan her birisine de müterâdif lafızlar denir.

Bu manasıyla müterâdif müşterekin zıddıdır. Mesela لَيْث ve أَسَد arasında bir terâdüf söz konusudur.¹⁶⁵ Burada önemli olan her bir lafzın aynı müsemmaya hakikaten delâlet etmesidir. Yani lafızlardan biri hakiki isim diğeri de mecâz kullanım veya sıfat olursa terâdüf söz konusu olmaz.

Başta İbn Dürüstveyhi olmak üzere lügat âlimlerinin çoğunluğu terâdüfün varlığını kabul etmişlerdir. Bununla beraber bu guruptaki bazı âlimler terâdüfün kabulünü; “yakın anlamlı olup birbirlerinin yerlerine kullanıldıklarında mananın değişmemiş olması” şartına bağlamışlardır. Mesela; أَصْلَحَ الْفَاسِدَ “bozuk olanı ıslah etti”, لَمَّ الشَّعَثَ “dağınık işleri topladı(ıslah etti)”, رَتَّقَ الْفَتَقَ “ayrılıkları düzeltti (ıslah etti)” ve شَعَبَ الصَّدْعَ “yarığı onardı (ıslah etti)” cümlelerinde de görüldüğü gibi أَصْلَحَ , لَمَّ , رَتَّقَ ve شَعَبَ fiilleri birbirlerinin yerlerine kullanıldıklarında yine de mana bozulmamaktadır. Ancak bu görüşe sahip olanlara göre لَيْثٌ ve أَسَدٌ gibi isimler aynı müsemma için kullanıldıklarında bu lafızlara müterâdif değil; “mütevârif” denir.¹⁶⁶

Çoğunluğun bu kabulü karşısında –az da olsa– bir gurup âlim terâdüfün varlığını reddetmişlerdir. Bunlardan İbnü'l-A'râbî, Se'âlibî ve İbn Fâris gibi bazı âlimler; “müterâdif olarak bilinen kelimelerin hiçbirinin diğeri ile aynı manada olmadığı” görüşünü benimseyerek terâdüf kabul etmemişlerdir. Onlara göre; “oturmak” manasında olan قَعَدَ ve جَلَسَ lafızları aralarında az da olsa bir fark vardır. Çünkü قَعَدَ, “ayakta duran birinin bu pozisyonundan oturma pozisyonuna geçmesine”; جَلَسَ ise, “yatan birinin bu pozisyonundan oturma pozisyonuna geçmesine” denir.¹⁶⁷

Ayrıca bu iki lafzın ifade ettikleri “oturma” fiilinin şekli arasında da bir fark vardır.¹⁶⁸ Çünkü قَعَدَ “ka'ade”; “iki uyluğu karın ile birleştirerek her iki eli dizlerinin üzerine koyarak oturmak”¹⁶⁹ manasında bir isim iken; جَلَسَ “celese”, “mutlak manada oturmak” manasında¹⁷⁰ diğeri bir isimdir.

Bu guruba mensup Ebu Ali el-Fârisî ve İbn Cinnî gibi bazı âlimler ise; “müterâdif olarak bilinen kelimelerin biri isim diğerlerinin de onun sıfatları olduğu”¹⁷¹ görüşünü benimseyerek terâdüf kabul etmemişlerdir. Onlara göre; السيف kelimesi “kılıç” manasında bir isim iken; مهتد “Hint kılıcı”, حسام ise, “keskin kılıç” manasında¹⁷² birer sıfattırlar.

Lügat âlimlerinin bu görüşlerinin yanında fıkıh âlimleri de terâdüf hakkında görüşlerini ortaya koymuşlardır. Özellikle İmam Şafîî (rh. a.)'in; “Araplar, bir şeye birçok isimler kullandıkları gibi birçok manalar için de tek bir kelime kullanmaktadırlar”¹⁷³ ifadesi hem terâdüf hem de iştiraki kabul ettiğini göstermektedir.

Tacüddin es-Sübkî ise; Se'âlibî ve İbn Fâris'in lafızlarda, Fahrüddin er-Râzî'nin ise şer'î istilahlarda terâdüf kabul etmediklerini ifade ederek onlara muhalif olarak terâdüf kabul ettiğini belirtmiştir.¹⁷⁴

¹⁶⁵ Gazalî, *el-Mustasfâ*, s. 47

¹⁶⁶ Râfîî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, I, 151 – 152.

¹⁶⁷ Râfîî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, I, 151.

¹⁶⁸ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 60.

¹⁶⁹ Se'âlibî, Ebu Mansur Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail, *Fıkhü'l-Lüğa ve Esrârü'l-Arabiyye*, (tah. Yasin el-Eyyubi), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2008, s. 228 – 229.

¹⁷⁰ Bkz. Se'âlibî, Ebu Mansur, *Fıkhü'l-Lüğa*, s. 228

¹⁷¹ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 59 ve Râfîî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, I, 151.

¹⁷² Se'âlibî, Ebu Mansur, *Fıkhü'l-Lüğa*, s. 276 – 277.

¹⁷³ Şafîî, *er-Risâle*, s. 67.

¹⁷⁴ Sübkî, Abdülvahhab b. Ali b. Abdülkâfî, *Cemu'l-Cevâmi'*, Müessesetü'r-Risâle, I. Baskı, Beyrut, 2012, I, 236 – 237

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

Süyutî ise Sübkî'nin "bazı âlimlerin terâdüf kabul etmeyerek, aralarında terâdüf var zannedilen kelimelerden birinin isim diğerlerinin sıfat olduğunu ileri sürmüşlerdir" dediğini ve İbn Fâris'in de bu görüşte olduğunu belirttiğini ancak kendisinin İbn Fâris'in kendi hattıyla yazılmış mezkûr kitabını gördüğünü ve kitapta "bir şey السيف، مهند، حسام gibi birçok isimle isimlendirilir" ibaresini okuduğunu bildirmektedir.¹⁷⁵

2.3.3. Tezâd تضاد

Arapçada تضاد "tezâd"; "iştirakin bir çeşidi olup"¹⁷⁶ "bir kelimenin, birbirine zıt iki manayı ifade etmesidir.¹⁷⁷ Bir isim olan ضد "zıd" ın çoğulu olan أضد "ezdâd" ise; "birbirine muhalif şeylerin bir yere toplanması"¹⁷⁸ manasındadır. Bu sebeple ezdâd iştirâkin bir çeşidi sayılmıştır.¹⁷⁹ Arapçada zıt kelimelerin bulunup bulunmadığı hususunda; müşterekte olduğu gibi, ihtilaf vardır. Sadece الأضداد "İptâlü'l-Ezdâd" adında bir kitab yazan İbn Dürüstveyhi¹⁸⁰ ve diğer birkaç kişinin dışında bir kelimenin zıt anlamlara gelebileceğini kabul etmeyen kimse yoktur.¹⁸¹

Birbirine tamamen zıt iki şeyi tek lafızla isimlendirmek Arapların adetlerindedir. Nitekim "el-Cevn" lafzı, hem siyah hem de beyaz manasındadır.¹⁸² Koyu siyah deveye de جَوْن "cevn" denilmiştir.¹⁸³ Bu lafzın dışında; العَرِيمُ "borçlu (hem alacaklı hem de ödemek zorunda olan)", المَوْلَى "hem köle hem de efendi (yardımcı/dost)", الرَّوْجُ "eş (hem karı hem de koca)", النَّيْعُ "satmak (hem alış hem de veriş)", الوَرَاءُ "yön (hem ön hem de arka)", الصَّرِيمُ "vakit (hem sabah hem de akşam)", الجَلْلُ "ölçü/miktar (hem az/küçük hem de çok/büyük)", الجَوْنُ "renk (hem siyah hem de beyaz) ve الخَشِيبُ "kılıç (hem parlak hem de paslı)" gibi daha birçok lafız da تضاد "tezâd" lafızlardan sayılmışlardır.¹⁸⁴

3.3. Tadmîn تضمين

Bu kavramın تَفَعُّلٌ "tefe'ul" veznindeki masdarı olan تَضَمَّنُ "tadmün; "içermek ve şâmil olmak, sâir şeyler meyanında bir şeyi ihata"¹⁸⁵ ve ifade etmek manasındadır. Nitekim "kelâmın ifade ettiği mana" cümlesi yerine, "kelâmın tadammün ettiği mana" cümlesi kullanılabilir. Maddemizde kullandığımız تَفْعِيلٌ "tef'il" veznindeki تَضَمَّنُ "tadmîn" kavramı ise; "şiiirdeki beytin manasının kendinden önceki beyte bağlanmasıdır."¹⁸⁶ Yani "birinin söylediği bir söz ya da şiirini yine kendi söz veya şiirine derç etmeye"¹⁸⁷ ve bir lafzın manasını diğer bir lafza yüklemeye denir. Mesela, وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ "Onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin"¹⁸⁸ ayetinde اَكَلَ fiiline hem bir araya katmak hem de yemek manaları إلی harf-i cerri ile kazandırılmıştır.¹⁸⁹

Bir de "tadmînü'l-müzdevec" şeklinde ifade edilen bir tadmîn çeşidi vardır ki o da; "nazım veya nesir bağlamında, aslî kafiyelerin ve secîlerin kurallarına uyulduktan sonra secîli iki lafzın

¹⁷⁵ Süyutî, *el-Müzhir*, I, 331 – 332.

¹⁷⁶ Râfî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, I, 156.

¹⁷⁷ Ma'n, *el-Mu'cemü'l-Müfassal fî Fıkhü'l-Lüğa*, s. 65.

¹⁷⁸ Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türki*, "zıd" madd. s. 872.

¹⁷⁹ Süyutî, *Müzhir*, I, 318.

¹⁸⁰ Bu isim bazı eserlerde "Deresteveyh" veya benzeri şekillerde yazılmışsa da hatalı bir tesbittir. Çünkü Farsça'da elma manasında olan "Sib" ve Arapça'da ef'alü't-Te'accüb olan وَيُ fiilinin terkihi olarak birleşmesinden ve "çok güzel elma" manasında "Sibeveyhi" isminin oluşması gibi; yine Farsça'da "dürüst" sıfatının, وَيُ ta'accüb fiili ile terkihi oluşturarak "çok dürüst adam" manasında "Dürüstveyhi" şeklindedir. (E. Polat)

¹⁸¹ Ma'n, *el-Mu'cemü'l-Müfassal fî Fıkhü'l-Lüğa*, s. 65.

¹⁸² İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 60 ve Se'âlibî, Ebu Mansur, *Fıkhü'l-Lüğa*, s. 348.

¹⁸³ Se'âlibî, Ebu Mansur, *Fıkhü'l-Lüğa*, s. 125

¹⁸⁴ Se'âlibî, Ebu Mansur, *Fıkhü'l-Lüğa*, s. 348.

¹⁸⁵ Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türki*, "tadmün" madd., s. 417.

¹⁸⁶ Cürçânî, *Ta'rifât*, "tadmîn" madd., s. 84.

¹⁸⁷ Bkz. Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türki*, "tadmîn" madd., s. 417.

¹⁸⁸ Nisa, 2.

¹⁸⁹ İbn Atiyye, *el-Müharrarü'l-Vecîz*, II, 6.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

oluşmasıdır.”¹⁹⁰ Meselâ *مَنْ سَبَّ بِنَبِيٍّ يَقِينٍ* “sana Sebe’den önemli ve kesin bir haber getirdim”¹⁹¹ ayetinde geçen *مَنْ سَبَّ بِنَبِيٍّ* ifadesinde “bedî” olarak isimlendirilen bir lafzî güzellik ve üstünlük vardır.”¹⁹²

Bunun yanında bu ayette “hem lafzen hem de manen parlak bir belâğat söz konusudur. Zira *بِنَبِيٍّ* ifadesinin yerine *بِخَيْرٍ* ifadesi kullanılsaydı yine de mana bozulmazdı.”¹⁹³ Bu şekildeki bir ifadeye, “cinâsü’l-müzdevec” de denilmiştir. Yani bu cinas; *وَالَّذِي هُوَ يُطْعَمُنِي وَيَسْقِينِ وَإِذَا مَرَضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ* “O’dur beni doyuran, O’dur beni içiren. Hastalandığımda O’dur bana şifa veren”¹⁹⁴ ayetlerinde olduğu gibi; “yazılışları aynı ama telaffuzları farklı iki kelime arasında bulunan cinas demektir.”¹⁹⁵ Bu cinas; “secîlerin oluşmasına riayet edildikten sonra, metin bağlamında vezin ve kâfiye itibarıyla birbirine benzeyen iki lafzî bir araya getirilmesi”¹⁹⁶ suretiyle oluşmaktadır. Efendimiz (s.a.s.)’in *المؤمنون هَيِّنُونَ لَيِّنُونَ* “Müminler, kolay ve yumuşak kimselerdir”¹⁹⁷ hadisi buna en güzel bir misal teşkil etmektedir.

3.4. Kinaye كناية

Kinaye lügatte; “gizlemek, gölgelemek, açık ifadeyi terk etmek”¹⁹⁸ lafzî “kullanırken kendisinden kastedilen manayı örtmek”¹⁹⁹ ve bir fikri “doğrudan doğruya söylenmeyip dolayısıyla bir mana ifade etmek”²⁰⁰ demektir. İstılahta ise; “her hangi bir maksat için, kastedilen manaya açıkça delâlet etmeyen bir lafızla, bir şeyin lafzen ya da manen ifâde edilmesidir.”²⁰¹

Diğer bir tarifile kinaye; “hakiki manayı düşünmeye engel olacak bir karine bulunmamak şartıyla, bir sözü, gerçek manasına da gelebilecek şekilde, başka bir manada kullanma sanatıdır.”²⁰² Bu sanat ise, “zahir, ism-i işaret ve ism-i mevsul ile mübhemat gibi bir manaya mahsus olmayıp herkes ve her şey hakkında îrâd olunabilen kelimeler”²⁰³ ile yapılmaktadır. Mesela; *المسلم من سلم* *المسلمون من لسانه ويده* “Müslüman o kimsedir ki; diğer Müslümanlar onun elinden ve dilinden zarar görmezler”²⁰⁴ hadis-i şerifindeki “el” ve “dil” isimleri kinayeli lafızlardır. Çünkü bu isimlerden, delalet ettikleri aslî mana olan el ile dövmek ve dil ile hakaret etmek manalarının yanında; el ile hırsızlık yapmak, dil ile de yalan, gıybet, dedikodu ve iftira manalarının anlaşılmasına mani olacak herhangi bir durum yoktur. Demek ki kinaye; bir sözün hem hakiki manasında hem de delalet edebileceği mecazî manada kullanılmasıdır.

¹⁹⁰ Cürcânî, *Ta’rifât*, “tadmîn” madd., s. 84.

¹⁹¹ Neml, 22

¹⁹² İbn Acîbe, Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdi, *el-Bahrü’l-Medîd fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, (tah. Ahmed Abdullah el-Kırşî Raslân), Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, II. Baskı, 2002, IV, 189.

¹⁹³ Zemahşerî, Ebü’l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Ahmed, *el-Keşşaf an Hakâiki Gavâmidi’t-Tenzil*, Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, III. Baskı, 1407 (h), III, 360.

¹⁹⁴ Şuara, 79, 80.

¹⁹⁵ Bkz. İbn Âşûr, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed Tahir, *Tahrîrü’l-Ma’na’s-Sadîd ve Tenvîrü’l-Akli’l-Cedîd min Tefsîri’l-Kiâbi’l-Mecîd*, Dârü’t-Tunusiyye, Tunus, 1984, XIX, 252.

¹⁹⁶ Cürcânî, *Ta’rifât*, “müzdevec” madd., s. 270.

¹⁹⁷ Elbânî, Ebu Abdîrrahman Muhammed Nâsirüddin b. Nuh b. Necati, *Sahîhu’l-Câmi’i’s-Sağîr ve Ziyâdâtihi*, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, yy., 6669.

¹⁹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “k-n-y” madd.

¹⁹⁹ Cürcânî, *Ta’rifât*, “kinaye” madd., s. 240.

²⁰⁰ Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, “kinaye” madd. s. 1207.

²⁰¹ Cürcânî, *Ta’rifât*, “kinaye” madd., s. 240.

²⁰² Cüneyt Eren ve Vecih Uzunoglu, *Arapça Belağat*, Cantaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 92.

²⁰³ Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, “kinaye” madd. s. 1207.

²⁰⁴ Buhari, İman, 3.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

3.5. Mecâz مجاز

Mecâz lügatte; “hakikatin zıddı olarak²⁰⁵ yol ve meslek manasında olup lafzın vaz' edildiği manasının dışına geçilerek kullanılması”²⁰⁶ manasındadır. İstilahta ise; “bir ismin, aralarındaki münasebetten dolayı –hakiki manasının kastedilmesine engel teşkil edecek bir münasebetin bulunması sebebiyle– vaz' edildiği manasının dışında kullanılmasıdır.”²⁰⁷

İştikâkta var olan, lafızların birbirleri, asılları ve manalarıyla olan münasebetleri gibi; mecâzda da lafızların hakikî manalarıyla mecâzî manaları arasında bir münasebet vardır. Bu sebeple mecâz için; “manevî iştikâk” denilmiş²⁰⁸ ve “hakiki manasıyla kullanılmayıp münasebet ve müşabeheti olan diğer bir manaya istiare yoluyla kullanılan söz”²⁰⁹ şeklinde bir tarif de yapılmıştır.

Maddî ve manevî her varlık için konulmuş bir isim vardır. İşte, o varlığa nisbetle bu isim hakikattir. Tarifte de ifade edildiği gibi; bir ismin, hakiki manasının kastedilmesine engel teşkil edecek bir münasebetin bulunması sebebiyle, bir başka varlık için kullanılmasına mecâz adı verilir.

İbn Cinnî, hakikatten mecaza üç sebepten dolayı geçilebileceğini ifade etmektedir. Bunlar anlam zenginliği (إِسْنَاعٌ “ittisa”), vurgu (تَأْكِيدٌ “te'kid”) ve benzetme (تَشْبِيهٌ teşbîh) dir. Ona göre, Efendimiz (s.a.s.)'in bir at için kullandığı بحر kelimesinde her üç husus da vardır.²¹⁰

Mecâzda ayrıca istiare ve teşbih sanatları vardır. Ancak bunlar belagat ilminin konusu olduklarından burada bahsetmeyi gerekli bulmuyoruz.

IV. İnce İfade Biçimi

Arapçayı diğer dillerden ayıran en önemli özelliklerinden bir tanesi de çok ince farkların bile ayrı ayrı lafızlarla ifade edilebiliyor olmasıdır. Nitekim Arapçada günün her zaman dilimi için ayrı ayrı isimler mevcuttur. Mesela; bir günde bulunan zaman dilimleri sırasıyla الدور , الذورغ , البزورغ , الضحى , الغزاة , الهاجرة , الزوال , العصر , الأصيل , الصيوب , الحدور ve الغروب isimleriyle isimlendirilirler.²¹¹

Sonuç

Her dilin kendi yapısına göre çeşitli güzellikleri vardır. Ancak Arapça kıyâsî bir dil olarak lafız ve mana yönünden kendisini geliştiren sarf ve nahvin yapısı sebebiyle dünya dilleri arasında üstün bir yere sahip olup zengin, açık ve süslü bir dil olmuştur. Diğer dillerde bulunmayan bir şekilde, Arapça'da bir cümlenin kelimeleri çok değişik şekillerde dizilip cümlede vurgulanan lafzın değişmesine vesile olur. Yine aynı harflerden meydana gelip aynı siygayı oluşturdukları halde bazı kelimelerin, ilk harflerinin fetha, kesre ve zamme şeklinde üç ayrı şekilde okunabilmeleri sonucundaki farklılık sebebiyle farklı manaların ortaya çıkmaktadır.

İmam Şafî (rh. a.)'in de dediği gibi; Araplar bir şey için birçok isimler kullandıkları gibi birçok manalar için de tek bir kelime kullanmaktadırlar. Zira yukarıda açıkladığımız Arapça'nın birçok özelliklerinin yanında, bir kabilenin kullandığı bir lafzı başka bir kabile kullanmamaktaydı. Böylece iştirâk ve terâdüf hadiseleri ortaya çıkmış oluyordu. Bal için seksen, aslan için altı yüz yetmiş, yılan için beş yüz, taş için yetmiş, köpek için yetmiş, kılıç için bin, katır için bin, güneş için

²⁰⁵ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II, 444

²⁰⁶ Zebîdî, *Tâcü'l-A'rûs*, “c-v-z” madd., XV, 78

²⁰⁷ Cürçânî, *Ta'rîfât*, “mecâz” madd., s. 257.

²⁰⁸ Râfî, *Târihu Âdâbi'l-Arab*, I, 144.

²⁰⁹ Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, “mecâz” madd., s. 1311.

²¹⁰ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II, 444.

²¹¹ Corci Zeydan, *Târihu Âdâbi'l-Lüğati'l-Arabiyye*, I, 46

elli iki, şarap için iki yüz ve su için yüz yetmiş isim olduğu söylenmiştir.²¹² Bir mefhum için vaz' edilmiş olan bu çok sayıdaki lafızlar hakkında "bunlar birbirlerine yakın anlamlı fakat farklı isimlerdir" ya da "bunlardan biri isim, diğerleri de bu ismin sıfatlarıdır" şeklindeki açıklamaları isabetli kabul etmenin pek zor olduğunu belirtmek lazımdır.

Arapça, İslâmiyet'in etkisiyle bu özelliklerini daha da geliştirmiştir. Nitekim İslamiyet ile birlikte bazı lafızlar asıl manasından alınıp ıstılâhî manasında kullanılmışlardır. Meselâ; صَلَاة lafzı lügatte "dua" manasında iken; İslamiyet'in gelişiyle başlayan süreçte; belli vakitlerde ve belli fiillerle yapılan ibadete ıstılâhî bir isim olmuştur. Dil kurallarının kıyasî olmasının yanında, lafızlarına yüklenen manalar ancak sıma' yoluyla bilinebilir. Bu durum da Arapça'nın hadis ilminin rivayet metodunu kullanmasına sebep olmuştur. Bunun yanında Kitap ve Sünnet, Arapça'nın belâğat ve fesahat yönlerinin sergilendiği bir ortam oluşturmuştur. Meselâ مِنْ سَبَّأٍ بِنَبَاٍ "sana Sebe'den bir haber getirdim" ayetinde geçen مِنْ سَبَّأٍ بِنَبَاٍ ifadesinde fevkalade bir güzellik vardır. Ayrıca Efendimiz (s.a.s.)'in الْمُؤْمِنُونَ هَيِّنُونَ لَيِّنُونَ "Müminler, kolay ve yumuşak kimselerdir" ifadesi de buna benzer bir güzellik arz etmektedir.

Kitap ve Sünnet'in bu etkisinin yanında, İslâmiyet ile birlikte başka kavimlerle daha sıkı bir ilişki içine giren Araplar, "ta'rîb" usulüyle de Arapça'ya birçok kelime devşirmişlerdir. İnsanların birbirlerinden etkilenmeleri gibi, dillerin de birbirlerinden etkilenmeleri mümkündür. İşte bu etkilenmenin bir kural olduğu belirtilmiş ve bu kurala "et-Tattavuru'l-Lüğavi" (التطور اللغوي) (ismi verilmiştir).

KAYNAKÇA

KUR'ÂN-I KERİM

BEYDÂVÎ, Nasirüddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*, (tah. Muhammed Abdurrahman Maraşlı), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, I. Baskı, 1418 (h)

BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail b. İbrahim, *el-Edebü'l-Müfred*, (tah. Muhammed Fuad Abdalbaki), Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, III. Baskı, 1989.

Sünen.

CÂVÎ, Abdülhak b. Abdilhannân, *Hâşiyetü Tedrici'l-Edânî alâ Şerhi's-Sa'di't-Taftazânî alâ Tasrîfi'z-Zencânî*, Mektebetü Seydâ, Diyarbakır, 2013

CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usulü*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara, 2009.

CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemalüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsir*, (tah. Abdurrezzak el-Mehdî), Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, I. Baskı, 1422 (h).

Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevâzir fi İlmi'l-Vücûhi ve'n-Nezâir, (tah. Muhammed Abdülhakîm Kazım er-Râzî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, III. Baskı, 1987.

CİVELEK, Yakup, "Arap Dilinde Naht ve Kelime Türetmede "Naht" Yönteminin Kullanımı", *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2003, cilt: III, sayı: 10.

CORCİ ZEYDAN, *Târihu Âdâbi'l-Lüğati'l-Arabiyeti*, Dârü'l-Fikir, Beyrut, 2011.

²¹² Râfî, *Târihu Âdâbi'l-Arab*, I, 152 – 153. (Bu konuda yazılan eserlere müracaat edilirse birçok mefhum için çok sayıda lafzın vaz' edildiği görülecektir. (Bkz. Se'âlibî, Ebu Mansur, *Fikhü'l-Lüğa ve Esmâ'î*, Abdülmelik b. Karîb, *Mâ İtefekat Elfâzuhi ve't-Tefekat Me'ânîhi*, (tah. Mâcid Hasan ez-Zehbî, Dârü'l-Fikir, Dimaşk, I. Baskı, 1986, s. 33 – 73)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

- CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed b. Ali, *Ta'rîfât*, (tah. İbrahim el-Ebyârî), Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, III. Baskı, 1996.
- ÇİÇEK, M. Halil, *Serâü'l-Ma'nâ fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dârü's-Selâm, Mısır, 1999.
- EBU DAVUD, *Sünen*.
- EBU TAYYİB, Abdülvahid b. Ali el-Lüğavî, *el-Ezdâd fi Kelâmi'l-Arab*, (tah. İzzet Hasan), II. Baskı, yy, 1996.
- EBUSSUUD, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ty.
- EKÎNÎ, Muhammed Rahmî b. Ahmed, *Hâşiyetü'l-Akdi'n-Nâmî ala'l-Fevâidi'z-Ziyâiyye (Mecmû'atü Havâşiyyi Molla Câmi)*, (haz. Ali Rıza Kaşlı ve Bekir Sırmabıyıkoglu), Mektebetü Yasin, İstanbul, 2010.
- ELBÂNÎ, Ebu Abdurrahman Muhammed Nâsirüddin b. Nuh b. Necati, *Sahîhu'l-Câmi'i's-Sağîr ve Ziyâdâtihî*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, yy.
- EREN, Cüneyt ve Uzunoğlu, Vecih, *Arapça Belağat*, Cantaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- ESMA'Î, Abdülmelik b. Karîb, *Mâ İttefekat Elfâzuhi ve't-Tefekat Me'ânihî*, (tah. Mâcid Hasan ez-Zehabî, Dârü'l-Fikir, Dimaşk, I. Baskı, 1986.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, *Şerhu Nazmi Müsellesi Kutrub*.
- GAZALÎ, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Üsul*, (tah. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, II. Baskı, 2010.
- İ'KK, Halid Abdurrahman, *Usulü't-Tefsir ve Kavâiduhu*, Dârü'n-Nefâis, Beyrut, V. Baskı, 2007.
- İBN ATİYYE, Ebu Muhammed Abdullhak b. Ğâlib b. Abdurrahman b. Temmâm, *el-Müharrarü'l-Vecîz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Azîz*, (tah. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, I. Baskı, 1422 (h).
- İBN ACÎBE, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Mehdi, *el-Bahrü'l-Medîd fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, (tah. Ahmed Abdullah el-Kırşî Raslân), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, II. Baskı, 2002.
- İBN ÂŞÛR, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed Tahir, *Tahrîrü'l-Ma'na's-Sadîd ve Tenvîrü'l-Akli'l-Cedîd min Tefsiri'l-Kiâbi'l-Mecîd*, Dârü't-Tunusiyye, Tunus, 1984.
- İBN CİNNÎ, Ebü'l-Feth Osman, *el-Hasâis*, (tah. Muhammed Ali en-Neccâr), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, III. Baskı, 2010.
- İBN CÜZEY EL-KELBÎ, Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, (tah. Abdullah el-Halidî), Şirketü Dârü'l-Erkam İbn Ebi'l-Erkam, Beyrut, I. Baskı, 1416 (h).
- İBN FÂRÎS, Ebü'l-Hasan Ahmed, *es-Sâhibî fi Fıkhî'l-Lüğati'l-Arabiyeti ve Mesâilihâ ve Sünenü'l-Arabi fi Kelâmihâ*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, I. Baskı, 1997.
- İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, (tah. Sami İbn Muhammed Sellâme), Dârü't-Tayyibe, II. Baskı, 1999.
- İBN MANZÛR, Ebü'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükrim, *Lisânü'l-Arab*, Dârü Sadr, Beyrut, III. Baskı, 1414 (h).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

- İBN ŞECERÎ, Ebü's-Se'âdât Hibetüllah b. Ali b. Muhammed b. Ali, *Mâ İttefeka Lafzuhu ve İhtelefe Ma'nâhu*, (tah. Ahmed Hasan Besc), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, II. Baskı, 2009.
- KOÇAK, İnci, *Arapça'nın Gelişme Yolları*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, No: 346, Ankara, 1984.
- İSFEHÂNÎ, Râğıb Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredâtü fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, (Safvân Adnan Dâvudî), Dârü'l-Kalem, Beyrut, I. Baskı, 1412 (h).
- KANNÛCÎ, Muhammed Siddîk Hasan Han, *el-Bülğa fi Üsûli'l-Lüğa*, (tah. Nezir Muhammed Mektebi), Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1988.
- KASIMÎ, Muhammed Cemalüddin b. Muhammed Said, *Mehâsinü't-Te'vîl*, (tah. Muhammed Bâsil Uyun es-Sûd), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, I. Baskı, 1418 (h).
- KİYLÂNÎ, Ebü'l-Hasan Ali b. Şihâb, *Şerhu'l-Kiyânî li Tasrîfi'z-Zencânî*, Şirketü Dâri'l-Meşâri', I. Baskı, 2010.
- MA'N, Müştak Abbas, *el-Mu'cemü'l-Müfassal fi Fıkhı'l-Lüğa*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, I. Baskı, 2001.
- MAHALLÎ, Celâlüddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Bedrü't-Tâlu' fi Halli Cemi'l-Cevâmi'*, (tah. Ebü'l-Fidâ Mürtedâ Ali b. Muhammed el-Muhammediyyi'd-Dâğistânî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, I. Baskı, 2012.
- Tefsîrü'l-Celâleyn*, Dârü'l-Hadîs, Kahire, I. Baskı, ty.
- MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, (tah. es-Seyyid İbn Abdilmaksud İbn Abdirrahim), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ty.
- MEYLÂNÎ, Muhammed b. Abdirrahim b. Muhammed, *Hâşiyetü Şerhi'l-Müğni li'l-Meylânî*, Şifa Yayınevi, İstanbul, 2012.
- MUKATİL b. Süleyman b. Beşir, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, (haz. Ali Özek), İstanbul, İSAV Yayınları, 1993.
- MUKLÂTÎ, İbrahim, *Şerhu Müsellesâti Kutrub*, yy, ty.
- MÜKRİM, Abdülâl Sâlim, *el-Müşterekü'l-Lafzî fi'l-Hakli'l-Kur'ânî*, Müessesetü'r-Risâle, I. Baskı, Beyrut, 1996.
- MÜNECCİD, Muhammed Nureddin, *el-İştirâkü'l-Lafzîyyi fi'l-Kur'ânî'l-Kerim*, Dârü'l-Fikir, Dımaşk, I. Baskı, 1999.
- POLAT, Emanullah, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Ruhî Hastalıklar*, (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya, 2010.
- Tin Suresi'nin Tefsiri ve Sure Işığında Kutsal Zaman ve Mekân Mefhumu*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2001.
- RÂCİHÎ, Abduhu, *Fıkhü'l-Lüğa fi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Dâru Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, 1979.
- RÂFÎÎ, Mustafa Sadık, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, Dârü'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut, II. Baskı, 2009.
- RÂZÎ, FAHRÜDDİN Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer, *el-Mahsul fi İlmi Üsûli'l-Fıkh*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, I. Baskı, 2012.
- Mefâtihü'l-Ğayb*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, III. Baskı, 1420 (h).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

- RÂZÎ, MUHAMMED b. Ebî Bekir b. Abdilkadir, *Tefsiru Ğarîbi'l-Kur'âni'l-Azim*, (tah. Hüseyin Elmali), Ankara, 1997.
- SE'ÂLİBÎ, EBU MANSUR Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail, *Fıkhü'l-Lüĝa ve Esrârü'l-Arabiyye*, (tah. Yasin el-Eyyubi), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2008.
- SE'ÂLİBÎ, EBU ZEYD Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf, *el-Cevâhirü'l-Hisân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, (tah. Muhammed Ali Muavviz ve Adil Ahmed Abdulmevcud), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, I. Baskı, 1418 (h).
- SEBT, Halid Osman, *Kavâidü't-Tefsir Cem'an ve Dirâseten*, Dâru İbnü'l-Kayyim; Riyad, II. Baskı, 2008.
- SİBEVEYHÎ, Ebu Bişr Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kitâb*, (tah. Abdüsselam Muhammed Harun), Mektebetü'l-Hancî, Kahire, III. Baskı, 1988.
- SUBHÎ, İbrahim, es-Sâlih, *Dirâsât fî Fıkhî'l-Lüĝa*, Dâru'l-İlim, XVI. Baskı, Beyrut, 2004.
- SÜBKÎ, Abdulvahhab b. Ali b. Abdilkâfi, *Cemu'l-Cevâmi'*, Müessesetü'r-Risâle, I. Baskı, Beyrut, 2012.
- SÜYUTÎ, Celalüddin Abdurrahman b. Ebibekir, *el-Müzhir fî Ulûmi'l-Lüĝati ve Envâ'ihâ*, (tah. eş-Şirbînî Şerîde), Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2010.
- Tefsîrû'l-Celâleyn*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, I. Baskı, ty.
- ŞAFÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, (tah: Halid es-Seb'ü'l-İlmî ve Züheyr Şefîk el-Kebbî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 2004.
- ŞEMSEDDİN SAMÎ, *Kâmûs-i Türkî*, Şifa Yayınevi, I. Baskı, İstanbul, 2012.
- TİRMİZÎ, *Sünen*.
- YILDIRIM, Suat, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Feza Gazetecilik, İstanbul, 2005.
- ZEBÎDÎ, Ebü'l-Feyz Mürtedâ Muhammed b. Muhammed, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye, ty.
- ZEKİYÜDDİN ŞABAN, *Usûlü'l-Fıkıh*, (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2001.
- ZEMAŞERÎ, Ebü'l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Ahmed, *el-Keşşaf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzil*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, III. Baskı, 1407 (h).
- ZERKEŞÎ, Ebu Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh b. Bahadır, *el-Bürhan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (tah. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, I. Baskı, 1957.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/2 Winter 2014

